СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 7-8

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига III Нова серија Св. 7—8

ЗА ДОБАР КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Колебао сам се да ли и са овога места[1] да проговорим о великој потреби неговања и чувања нашег језика. Колебао сам се из страха да не заузмем, макар и за тренутак, ово драгоцено место, које је толико потребно за многа насушна питања нашег живота. Па ипак то чиним јер сам уверен да он то заслужује са многих разлога. Зар у њему није оличено оно што је најдубље и најлепше у нашим народима: дивна, звучна и живописна реч њихова, израз свега унутрашњег живота!?

Када је један од добрих књижевника наших и добро прочитао оно што је написао, пришао ми је један од истакнутих интелектуалаца наших, одличан зналац страних језика за које је сматрао да не треба ништа пропустити да се савладају до крајњих танчина, — и рекао ми: „Никад нисам мислио да је наш језик тако леп!"

„Још је знатно лепши него што и сад замишљате, одговорио сам му, што ћете лако видети ако чешће ослушнете како људи из народа говоре или ако вам пође за руком да свој језик учините предметом својих посматрања и тако га у себи критички пратите"...

Али узалуд су све похвале нашем језику, које долазе са најразличнијих страна и по којима он иде међу најлепше језике света, ако допустимо да га разграђује свако онако како му на памет падне. Они у којима живи наш књижевни језик својим пуним животом осећају добро све недостатке који се јављају и у писменом и у говорном језику и писаца наших, и већих и мањих, и код оних који су дужни да упућују

[1]) Борба, XVII, 101, понедељак, 28 април 1952.

стално нашој јавности књижевну, уметничку реч и код оних којих је дужност да подижу нова поколења у школама, малим и великим. Па јесу ли онда штогод стварно предузели да се томе на пут стане? Свакодневно читамо разбарушене чланке са произвољним језиком и стилом, а не без знакова да би се и једно и друго са мало труда и добре воље могло поправити, и не протестујемо, не тражимо да се такве ствари не објављују док се не уреде. Међутим, оне су заразне јер тиме што су објављене добивају привидни карактер нечег општепримљеног или општеодобреног. А ако су везане за какво крупније име, опасност је још већа.

Наш књижевни језик, сав на народној основици, остао је стално у непосредном додиру са народним језиком; из њега он црпе стално свеже сокове, али не тако да се сматра јединим извором његовим: и књижевници и претставници наше културе претстављају народ често у његовим изванредним примерцима, па зато и они имају и дужности и право на властито стваралаштво у области књижевног језика. Јер и они стварају, када су искрени и природни, по оном унутрашњем гласу који из дубина народних долази и који је глас целине.

Али и књижевни језик има својих особина које су заједничке за све писце и које се обићи или мимоићи не могу. Пред њима су претставници наше књиге сви једнаки. Они су дужни да иду за оним путоказима који су некад значили револуцију, а данас значе само даљи развитак онога што је наша стварна револуција донела: напредни развитак наших народа. То је не само јединство књижевног језика него и јединство у љубави према њему, јединство у прихватању његових основних особина и неговању њихову. То никога у слободном језичком стварању неће ограничавати, већ ако има снаге у себи, упућиваће га на све веће развијање његових правих, животворних моћи.

Наше поколење и она која ће за њим доћи имаће читав низ животних питања нашег књижевног језика која ће сам културни развитак стављати пред њих. Ја их овде данас намерно не додирујем. Ја сам хтео само да истакнем да они који за јавност пишу и говоре не треба никад да забораве

да су, на првом месту, они чувари правилности и лепоте књижевног језика, стални ствараоци његових нових изражајних могућности. Истина, најважније је да писци имају шта да кажу своме народу, да им је добра садржина дела; али тако исто је важно и како ће они ту садржину изнети. Пред правилно схваћеном културом једнога народа, њени ће захтеви бити задовољени потпуно тек онда када буде задовољено и једно и друго.

А. Белић

НЕКИ АКЦЕНАТСКИ ДУБЛЕТИ

Питање практичног савлађивања акцента један је од језичких проблема пред којим се највише осећају беспомоћним скоро сви они што из средине у којој су поникли и у којој су дуже живели нису понели добар акценат. Готово је опште мишљење да се наш акценат не може савладати и научити, па се ретко ко систематски прихвата овога задатка. Ни у школама за опште образовање, где се изводи настава матерњег језика, на акценат се не обраћа скоро никаква пажња; и овде се сматра да би време посвећено учењу акцента било изгубљено, пошто се верује да видних практичних резултата у томе ни у школама није могуће постићи. Такво је схватање, међутим, и врло штетно и сасвим погрешно. Иако нико не спори, и не може спорити, да је питање акцената нашег језика и њихова практичног савлађивања доиста сложено, исто је тако несумњиво да је оно апсолутно савладљиво. Само му наравно, ваља поклонити много више пажње него што му се досад поклањало, и систематскије треба радити на његову савлађивању. А иако је наш задатак (и то више наш него ма чији) да разбијамо ову заблуду и да тражимо путеве за упрошћавање метода за практично упознавање акцената, — ја сада овде о томе не мислим даље говорити, већ сам хтео да се задржим на неколико „спорних" акцената нашег књижевног језика.

И код људи који имају врло добар изговор није тешко запазити разлике у акценту извесних категорија речи. У појединим крајевима и појединим местима наше земље, а каткад и у једноме истоме месту, чак и лица која у свему другоме говоре потпуно једнаким језиком, без икаквих других разлика, у више случајева се разликују по акценту. Зато се и код оних што су свесни значаја доброг акцента за лепоту говорног књижевног језика, па и код самих језичких стручњака,

поставља питање којему од тих акцената треба дати преимућство и чимѐ се ваља руководити да би се доказало који је од више акцената бољи: историскограматичким моментом или већом распрострањеношћу једнога од „спорних“ акцената, постојањем тога акцента у овоме или ономе говору с основицом књижевног језика, тиме што је забележен баш у овоме језику (мислим код Вука Караџића) или, можда, у књижевном изговору треба допустити и више напоредних акцената.

Досада је, природно, за норму књижевног језика у говору узиман акценат који је забележен у Вукову Рјечнику а обрађен у акценатским студијама Ђ. Даничића. Природно, кажем, јер се и у другим областима нормом књижевног језика сматра оно што је у Вуковим и Даничићевим делима добило свој облик. Али се ипак мора признати да се на акценат у овоме погледу може и друкчије гледати. Док се сви други утврђени облици језика кроз књигу и културни живот уопште примају и у срединама с друкчијим језичким особинама, — акценат је каткад до данас и у нашим највећим културним центрима остао различит од Вукова и Даничићева акцента. А у извесним, додуше ређим, случајевима овај последњи акценат је и скоро потпуно већ нестао зато што је, с једне стране, и у језику све подложно променама и што се, с друге стране, акценат код нас, како у почетку нагласисмо, никада није систематски учио и нарочито неговао, па у тим условима свуда већином преовлађује локални акценат. И то је учинило да се у више случајева, баш с позивом на Вукове језичке принципе, почиње ако не изрично устајати против неких његових акцената а оно свакако указивати на оправданост отступања (разуме се у тим случајевима) од норме коју је, према Вукову акценту, утврдио Ђ. Даничић, односно на потребу ревизије те норме.

Д-р Ср. Живковић у *Пишањима савременог књижевног језика* (год. III, књ. II, св. 1, стр. 30, Сарајево 1951) између осталога каже: да није наишао на човека, па чак ни на стручњака, који зависне падеже именице *соко* изговара с акцентом какав је обележен у речницима и граматикама, другим речима, какав је код Вука и Даничића; да се многи противе акцентима: *учѝмо, ӣлеш̑ёше, идѐмо, имáмо,... другóвā* — и сматрају да

су ово, вероватно, Даничићеви, бачвански акценти; да се замера изговору именице *млинарица* с акцентом именица *пастѝрица* и *говедàрица* зато што се говори *млѝнарица*. Даље се он пита да ли су бољи облици *лијèкови* и *вијèкови* или: *љȅкови* и *вјȅкови*, што значи да се поставља питање да ли ове две речи у екавском изговору у множини имају дугоузлазни или краткосилазни акценат на првоме слогу (*лéкови* и *вéкови* или *лȅкови* и *вȅкови*).

J. Вуковић у истоме броју истога часописа такође наводи низ случајева који намећу иста или слична питања: није ли Вук-Даничићев акценат у њима ограничен на одвећ узану територију, односно не би ли за културне центре који се налазе у говорним областима где је овај акценат непознат било допуштено, у позоришту например, употребљавати акценат који је иначе уопштен на великом простору читавих говорних области нашег језика. Вуковић, разуме се, врло опрезно ово истиче као проблем који намеће потребу да се о њему расправља, да се што пре приступи његову решавању. Сем тога он у неким случајевима даје и своје одређено мишљење о овим питањима. В. се пита којем од више различитих акцената дати првенство, Вукову акценту: *дóћи*, *нáћи*, *пóћи*, *трéсти*, *вýћи*, *умрéти*, *испèћи*, *изрèћи*, *намàћи*, *измàћи* или акценту западних новоштокавских области: *дȏћи*, *нȃћи*, *пȏћи*, *трȇсти*, *вӯћи*, *ӱмрēти*, *ѝспећи*, *нàмаћи*, *ѝзмаћи*; акценту североисточних крајева: *читáмо*, *гласáмо*, *седúмо*, *зовéмо*, *печéмо*, који је необичан на читавој западној територији књижевне акцентуације, на којој се акценат 1 и 2 л. множине ових глагола изједначио с осталим лицима презента, те се изговара: *чѝтāмо* (и *чѝтāте*) *глàсāмо*, *сjèдӣмо*, *зòвēмо* и *пèчēмо* (као *чѝтāм*, *чѝтāш*, *чѝтā* и *чѝтајӯ*); Вукову акценту облика ген. мн. именица м. рода: *брегóвā*, *синóвā*, *случајéвā*, *градóвā*, *голубóвā*, *праменóвā* или акценту осталих падежа ових именица: *брȇгōвā*, *сȉнōвā*, *слӯчајēвā*, *грȁдōвā*, *гȍлубōвā* и *прȁменōвā*, који све више осваја и источне и западне говорне области нашег језика. Према Вуковићеву мишљењу било би потребно утврдити и колико су широко распрострањени Вукови облици личних заменица с узлазним акцентом на првом слогу, а у којим све говорима у тим облицима имамо силазне акценте и њихово преношење

на предлоге. И најзад, Вуковић се пита колико су оправдани захтеви досадашњих наших граматика према којима се силазни акценти с првог слога речи морају преносити на проклитике. У вези са системом акцента књижевног језика датој у мојој Граматици за више разреде гимназије (издатој 1951 у Београду) мени је неколико људи које овај проблем занима поставило више карактеристичних питања: један пита зашто међу једносложним именицама м. рода које у облицима множине имају дуге узлазне акценте на првоме слогу нисам поред осталих навео и примере: *ра́дови* и *ни́зови*, него се има утисак да је у њих акценат као у примерима: *брȇгови, грȁдови, сȋнови* и сл.; други кажу да је у њихову говору у ген. мн. именице *сѐдло* дугоузлазни акценат на претпоследњем (*седа́лā*), а не, како Даничић мисли, краткосилазни на првом слогу (*сȅдāлā*); више њих тврди да се Вукови акценти у облику локатива једнине: *у догађа́ју, по̄ догово̀ру, у по̄гле́ду, у младо̀сти* и слични више нигде не чују; да су Вукови акценти у примерима: *вȋсину, дȗбину, дȗжину, рȗдину, срȁмоту, стȋдноћу* и *шȋрину* одвећ ретки и да наведене именице скоро редовно у свим падежима, па и у акузативу једнине (као год и у ном. и ак. мн.), место овога имају краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу (*виси̏ну, дуби̏ну, дужи̏ну* итд.). А многи од оних што се питањем акцента у пракси баве примећују зашто се не води рачуна о чињеници што се свуда, ама баш свуда, у Србији и Војводини имперфекат акцентом слаже са инфинитивом, а не с презентом, како се то у неким нашим граматикама каже.

У вези с губљењем дужина, које све више осваја, нарочито источне говорне области нашег језика, у прошлој години објављена су и 2—3 написа у којима се настојало доказати не само да се дужине у нашој средини губе, што је свакако тачно, него чак и то да оне не одговарају духу времена и темпу живота и рада који „немају времена за развлачење", — умало да дужине нису оглашене за непријатеља нашег социјалистичког развитка, што је, разуме се, потпуна бесмислица. И најзад, недавно смо чули и мишљење према коме нам стање акцента у нашим културним центрима налаже да отступимо и од основних принципа четвороакценатске

системе, па да допустимо и сувише слободну употребу свих акцената нашег језика на било коме слогу (в. чланак Н. Рончевића у Хрватском колу 4, 1950, стр. 736—740).

Зато што, с једне стране, и наше културне центре све више захвата талас нехата према акценту и што се тај нехат потхрањује из дијалеката са старијом акцентуацијом, у којима силазни акценти стоје на било којем слогу, па и на последњем, — таква теорија би могла наићи на плодно тло. — Проф. А. Белић у чланку *Из новије акцентуације I* (Наш језик књ. II н. с., стр. 227—237) објаснио је ову акценатску појаву у нашем савременом језику и довољно образложио неприхватљивост предлога за допуштање апсолутне слободе акцента у књижевном језику, која би нарушавала и основне особине четвороакценатске системе: да̀ силазни акценти могу стајати само на једносложним и на првом слогу вишесложних речи, а улазни акценти на било коме слогу вишесложних речи сем последњег. И после тога је непотребно ма шта више о овоме говорити.

Исто тако је проф. Белић, у последњој св. НЈ, књ. III, а у чланку са истим насловом (стр. 149—153) говорио о значају чувања дужина за природу наших акцената. Он каже да „и дужине исто онако као и четири наша мелодична акцента служе лепоти и фонетској изразитости нашег језика", а не претстављају произвољно развлачење гласова у речима, како се каткад скроз погрешно мисли (стр. 152). И зато, свакако дужине нарочито треба неговати, тим пре што су оне и данас лепо сачувана особина неких говора наших језичких области које чине ужу основицу књижевног језика. А Белић тим, разуме се, не пориче потребу за испитивањем стања дужина у народним говорима, већ је, напротив, истиче, па допушта и могућност друкчијег односа према дужинама у књижевном језику уколико би га резултати испитивања наметали. Али се сада још „док не буде целокупна акценатска територија добро испитана" не могу давати за њих никаква нова општа правила (стр. 151).

Проф. Белић се у овоме своме чланку задржава и на једноме од оних неколико напред наведених случајева „спорног" акцента, на двојаком акценту облика 1 и 2 л. мн.: *плете́мо, плете́те* и *плѐте̄мо, плѐте̄те*, од којих је први старији, исто-

рискограматички правилнији, а други добивен аналогијом према акценту осталих облика и, можда, постао распрострањенији у народним говорима. Зато, иако до детаљног испитивања географије наших акцената Вуков и Даничићев акценат препоручује за норму говорног књижевног језика, он допушта и напоредну употребу у оваквим случајевима, све донде докле се на основу употребе у већине народа не нормализује као дефинитивни облик један или други. Он, штавише, сматра да би се понеком акценту, „уз преузимање одговорности, могло дати преимућство“ над Вуковим акцентом ако је очигледно „да је Вуково бележење уског круга“, у коме случају се ипак поред овога мора наводити и Вуков акценат. Овим је Белић дао и начелно решење проблема. Али је питање да ли се и у свим горе наведеним и сличним случајевима може применити то начело, може ли се у свима њима допустити напоредна употреба више акцената или у некоме од њих распрострањенији акценат и претпоставити ономе који је забележен код Вука Караџића. Ову ширину погледа проф. Белића треба правилно схватити и строго водити рачуна о ономе његовоме „уз преузимање одговорности“ и о његову захтеву да „тачност мора бити и објективно утврђена на простору акцентуације говора који су у основици књижевног језика“ (в. стр. 151). Баш зато се ово начело не би могло применити на све овде изнете случајеве.

1. а) Не може се подједнако гледати ни на све облике 1 и 2 л. мн. презента који се употребљавају с акцентом и на првом и на крајњем слогу основе. Међу овима има и таквих за које и Даничић допушта оба ова акцента. Тако за глаголе типа *плѐсти — плѐте̄м* Даничић каже: „У садашњем вр. у 1 и 2 лицу мн. може се акценат и замијенити тако да отпадне с првога слога (значи да тај акценат и у ова два облика може остати на истоме слогу — М. С.) па други слог добије, н. п. *пече́мо, пече́те, плете́мо, плете́те*“ ... (Српски акценти, Београд 1925, стр. 95);

б) *иде́мо* се, истина, у неким говорима нашег језика употребљава с овде означеним акцентом, али су то већином говори који у 1 л. ј. презента имају узлазни акценат на првом, односно силазни на крајњем слогу основе. Међутим,

у већини млађих новоштокавских говора, па и у Рјечнику В. Караџића, дакако и у Српским акцентима Ђ. Даничића, акценат презента је: *ӣдēм, ӣдēш, ӣдē*, па, разуме се, и *ӣдēмо, ӣдēте, ӣдӯ*), и друкчији акценат за говорни књижевни језик, по нашем мишљењу, не долази у обзир;

в) *има́мо* се такође нешто ређе употребљава с акцентом какав овде обележисмо зато што у извесним говорима (у већини црногорских, напр.) који иначе у 1 и 2 л. презента множине имају акценат на наставку — глагол *ѝмати* у свим облицима презента има на првоме слогу краткосилазни акценат (а не краткоулазни), дакле: *ӣмāм, ӣмāш, ӣмā, ӣмāмо, ӣмāте*. Али, по моме мишљењу, ово не иде у прилог допуштању напоредне употребе облика 1 и 2 л. мн. — *има́мо* и *ѝмāмо*, јер би претставници оног трећег акцента у овоме случају имали право да траже равноправност и за свој акценат.

г) Што се тиче примера акцента ових облика презента од осталих овде наведених глагола: *гласа́мо* (и *гласа́те*), *чита́мо, зове́мо, учи́мо* и *седи́мо* — они се употребљавају напоредо са: *гла̀сāмо, чѝтāмо, зо̀вēмо, у̏чӣмо, сѐдӣмо* и у истим говорним областима, често у истим местима, па у тим местима и иста лица изговарају каткад ове облике и са једним и са другим акцентом. Ипак мислим да у више области с говорима који чине најужу основицу књижевног језика преовлађује Вуков, тј. први акценат; њега у источној говорној области употребљавају и сви они који иначе пазе на свој изговор, а тај акценат је познат и неким говорима даље на југозападу. И све то скупа му, по моме мишљењу, даје преимућство над оним другим акцентом.

2. У генитиву множ. именица м. рода са силазним акцентом на првом слогу — поред улазног (дакако дугог) акцента на крајњем слогу основе, као у примерима: *брего́вā, градо́вā, друго́вā, сино́вā, голубо́вā, прамено́вā, случаје́вā* итд. у многим народним говорима употребљава се акценат осталих падежа: *брѐгōвā, гра̏дōвā, дру̏гōвā, си̏нōвā, го̏лубōвā, пра̏менōвā, слу̏чајēвā*. Ово је један од бројних случајева упрошћавања акцента једначењем једних облика с другима, које се све више шири и у најновијим говорима нашег језика, а

срећe се често и у нашим културним центрима. Према данашњем стању једног и другог акцента, може се наслутити да ће облик с првим акцентом бивати све ређи и ређи. Али је тај, по Вуку и Даничићу, једино књижевни акценат још увек обичнији у већини од оних говора који чине најужу основицу књижевног језика.

3. Вук је, према Даничићу, знао да од једносложних именица м. рода силазни акценат облика једнине у множини мењају у улазни само: *ва́лови*, *гро́здови*, *де́лови*, *жу́љеви*, *пру̏тови* и *пу́жеви*. К овима Даничић додаје још петнаестак именица с том особином акцента (в. Српски акценти, стр. 20 и 21). Али и поред тих, у неким говорима нашег језика има још покоја именица овога типа с истим акцентом у облицима множине. У северозападној Србији с тим акцентом се изговарају између осталих и *ни́зови* и *ра́дови*. Поред акцента какав је означен код Вука ове именице могу, дакле, у облицима множине имати не само краткосилазни већ и дугоузлазни акценат на првом слогу, уколико је несумњиво да се оне с тим акцентом употребљавају у народним говорима. Према томе би излазило да се у књижевном језику јекавског изговора могу напоредо употребљавати облици именица: *вијѐкови*, *лијѐкови* и *вје̏кови*, *ље̏кови*, јер су и једни и други ови облици, како је напред речено, познати у народу. За ово говори и различан акценат облика множине од именице *ве̑к* код Вука и Даничића, јер је Даничић (на мало пре означеном месту) наводи међу онима за које му се чини да имају дуги узлазни акценат на првом слогу облика множине, а које Вук није означио као такве. Множина именице *ле̑к* (*ли̏јек*) у књижевном језику јекавског изговора требало би да гласи једино *лијѐкови* (према екавском *ле́кови*), јер ова реч (по Вуку и Даничићу) припада акценатском типу именица које силазни акценат ном. једнине у свим осталим падежима, па и у ном. множине, мењају у узлазни.

4. Неслагање Вука и Даничића у питању акцента ген. мн. именице *сѐдло* можда се заснива на разлици која је код њих постојала при изговору тога облика. Али је вероватније да је оно потекло отуда што је Даничић мислио да и ова именица као именице *рѐбро* и *бѐдро*, с којима је иначе истога

типа, пошто га као ове у ном. мн. мења у ", треба да и у генитиву има *сё̄дāлā* (као: *рёбāрā*, према *рёбра*, и *бёдāрā*, према *бёдра* (Српски акценти, стр. 63). Очевидно је, међутим, да је обичнији акценат овога облика именице *сѐдло* какав је означен у Вукову речнику — *седáлā*. Али је исто тако тачно да има више наших говора у којима и остале именице истог облика и истог акценатског типа у ген. множ., за разлику од Вукова, имају дуги узлазни акценат на претпоследњем слогу: *бедáрā, ребáрā*, према Вукову: *бёдāрā, рёбāрā* (в. Српски дијалектолошки зборник књ. III, стр. 49 и 133 и књ. X, стр. 107 и 247). А у некима од тих говора (потврду имамо за говоре северозападног Санџака и неке црногорске говоре, ДЗ III, стр. 133 и X, стр. 107) и акценат ном. мн. се разликује од Вукова и Даничићева акцента. Ипак, на основу онога што нам је познато из досад испитаних говора, не би се одређено могло рећи какав акценат је у појединим облицима ових именица најраспрострањенији, па је зато најисправније држати се Вукова акцента у њима.

5. Ја не бих рекао да се именица *сòкō* тако ретко чује с кратким узлазним акцентом на средњем слогу зависних падежа. Она се, истина, у Београду, а већином и у Србији уопште, најчешће изговара с акцентом на првом слогу тих падежа. Али понеки од досад испитиваних говора наше централне језичке области, између осталих црногорски говори, источнохерцеговачки и неки говори западне Србије (познато нам је за поцерски), потврђују акценат какав је забележен код Вука и какав ће се несумњиво наћи и у још коме од говора нашег језика. А и у тим се говорима чује и онај други акценат, па је ово двојство акцента те речи допуштено и у књижевном језику.[1]

6. Именицу *млинàрица* и Вук Караџић је навео с овим акцентом; с тим акцентом се она изговара у више народних говора, па, према томе, нема разлога да се даје првенство изговору ове именице с краткосилазним акцентом на првом слогу. Али треба додати да је потпуно разумљив и акценат *мли̏нарица*, који је такође обичан у употреби. Указивање на

[1]) У Српскохрватско-немачком речнику Ристића и Кангрге, ова именица је и дата с оба акцента.

акценат именица: *пастирица* и *говедарица* не може нам дати за право да овакав акценат и код именице *млинарица* претпостављамо ономе другоме, јер је различан акценат и у основних именица од којих се изводе ове две, на једној, и именица *млинарица*, на другој страни; *говедарица, пастирица*, као и: *овчарица, капетаница, мајорица* изведене су непосредно од именица: *говѐдар, пастир, овчар, капѐтан* и *мајор*, тј. од именица м. р. с кратким узлазним акцентом на претпоследњем и дужином на последњем слогу. Међутим, у случајевима где се, и по значењу и по начину образовања, исте овакве именице изводе од именица м. рода са силазним акцентом на првом слогу, као *кувàрица* од *кувар*, *собарица* од *собар* — оне, како видимо, имају акценат основних именица, тј. кратки силазни, дакако на првом слогу. Према томе је потпуно разумљив такав акценат и код изведене именице *млинарица* (према основној *млинар*), па је зато, иако је у нашим речницима дата само с краткоузлазним акцентом на средњем слогу, можемо убројити у речи с двојаким акцентом.

7. Стари акценат акуз. једн. (и ном. — ак. мн.) какав је код Вука означен у примерима: *висину, дубину, дужину, рудину, срамоту, стидноћу* и *ширину*, којима Даничић додаје још и: *брзину, врућину, даљину, живину, ледину, лепоту, равнину, чистоћу*, — данас се у нашој средини доста ретко може чути. И с разлогом се питамо није ли га већ у Вуково време био потиснуо акценат осталих падежа ових именица, тј. краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу, с којим се данас скоро искључиво изговара ак. ј., као и ном. и ак. множине (*висину — висине, дубину — дубине* и — све остале само с њим). Баш чињеница што је Вук само неке од њих навео с друкчијим акцентом у акузативу говори да су се оне друге већ тада и у овоме падежу изговарале с акцентом осталих облика. Даничић је те друге могао чути и чуо их је, а као Новосађанин имао и у своме сопственом изговору, са силазним акцентом на првоме слогу акузатива; овај се акценат, само овај или напоредо са оним другим, и данас чује у бачким говорима. А и у неким другим нашим крајевима, у северозападној Црној Гори и северозападном Санџаку (в. Срп. дij. зб. III, 47 и 139 и X, 234) и у Поцерини (Библ. Јужносл.

филолога књ. 1, стр. 5 и 6) још увек се употребљавају наведени примери и са силазним акцентом на првом слогу ак. једн. (и ном. и ак. мн.). И зато се, мада се у говору културних центара и у већини народних говора овакав акценат више не чује, он још не може огласити за некњижевни, као што би било неоправдано захтевати и да се у књижевном језику једино овај акценат употребљава.

8. Скоро на исти начин се мора гледати на акценат облика: у *догађају*, по *договòру*, по *наговòру*, у *разговòру* и сл., који се у културним центрима, а и ван њих у народу по многим нашим крајевима, врло ретко чују. Да ли је распрострањеност таквог акцента у лок. једн. м. рода именица овога типа и у Вуково време била ограничена као данас — ми то не знамо поуздано. Овај акценат је онда, по свему судећи, био нешто распрострањенији. Па ипак се намеће претпоставка да је његово постепено ишчезавање резултат недовољно широке распрострањености и пре 100 година, када су га Вук и Даничић обележили у II издању Српског рјечника. А свакако се једначење акцента лок. једн. с акцентом осталих падежа овде вршило не само зато што је у природи језика да се једни његови облици (обично малобројнији) свим својим особинама, уколико немају диференцијални карактер, једначе с другим облицима него и због тога што нема ни једног акценатског типа именица м. рода код којих би се у свим примерима облик лок. једн. по акценту разликовао од осталих падежа.

Посебан акценат овога облика, као у горе означеним примерима, најчешћи је у једносложним именицама са силазним акцентом осталих падежа, али, како је одвећ познато, оне од њих што означавају штогод живо не знају за разлику у акценту између облика локатива и других падежа. Затим, двосложне именице м. рода са кратким силазним акцентом на првом слогу такође у лок. једн. имају узлазни акценат на претпоследњем. Али од ових не ни све оне што означавају нешто неживо; према примерима: у *амба́ру*, у *дува́ру*, по *обли́ку*, на *о̄пре́зу*, у *случа́ју*, на *сала́шу*, — свуда само: на *лȅшнӣку* (као *лȅшнӣк*, *лȅшнӣка . . .*), у *пȍздрāву*, на *ȍбрӯчу*, у *пȍтсмēху*, у *рȉбњāку* итд. Па очевидно и у великом броју од

оних примера за које Даничић мисли да се акцентом лок. једн. разликују од осталих падежа, данас свугде имамо у свим падежима исти акценат. Најзад од тросложних именица са ̏ на првом слогу и дужином на крају Даничић (в. Српски акценти, стр. 47) наводи само: *дȍгађāј*, *ȍбичāј*, *пȍрођāј*, *дȍговōр*, *нȁговōр* и *рȁзговōр* као примере код којих је акценат (разуме се, узлазни) у лок. ј. на крајњем слогу основе. Остале вишесложне именице м. р. овог акценатског типа, којих има велики број, не знају ни за какву разлику у акценту појединих падежних облика; и у локативу једн. код њих је силазни акценат на првом слогу. Зато је потпуно разумљиво што се и ово неколико примера по тој особини све више једначи с осталим именицама одговарајућег акценатског типа. А као у вишесложних, тако се и у двосложних именица локатив једнине, истина у мањој мери, једначи с осталим падежима. И уопште су данас, сем у једносложних речи, у разговорном језику све ређи примери с посебним акцентом локатива једнине, мада је такав акценат опет скоро уопштен у неким случајевима. [Лок. једн. именице *пȍглēд*, напр., у прилошком изразу — *ỳ тōм-погле́ду*, који значи: „с те стране гледајући“, „што се тиче тога“, обично се изговара с акцентом какав је овде означен; међутим, када се ова именица употребљава у њеном основном значењу, акценат је и у локативу једн. као у свим осталим падежима; каже се само: У њеноме *пȍглēду* запазили смо нешто необично, а не — у њеном *погле́ду*... Тако исто, рећи ће се: У *младо̀сти* је лутао по свету, али: То је објављено у *Мла̏дости* (часопису) за 1950 годину].

Лок. једн. вишесложних именица м. рода с узлазним акцентом на претпоследњем слогу забележен је у говорима северозападне Црне Горе (в. Дијал. зборник X, 224) у примерима: у *разгово̀ру*, по *угово̀ру* (поред — по *ȕговору*) и по *догово̀ру* (поред — по *дȍговору*); у пљеваљском (Диј. зб. III, 131) на *порођáју* и у поцерском говору у северозападној Србији (Библиотека Јужносл. филолога 1, стр. 30) поред свих шест код Даничића наведених примера и: *залогáју*, *завичáју*, *опроштáју* (поред чешћег *ȍпроштāју*), *јабучáру*, *јагодњáку*, *рукосáду* и *манастíру* (поред — *мȁнастӣру*). А у најновије време су и у бачким говорима забележени примери: по *обичáју*, у *поло-*

жа́ју и у *разговòру*. Све нам ово, ипак, и заједно с чињеницом што је такав акценат забележен код Вука и Даничића, не даје за право да јединим књижевним акцентом лок. једнине ових именица сматрамо дуги узлазни акценат на крајњем слогу основе. Напротив, сада се овај акценат у примерима вишесложних именица осећа као архаизам, што још не значи да треба устајати против његове употребе.

9. Употреба облика инфинитива: *доћи, наћи, поћи, тресшu, вући* и сл. глагола са силазним акцентом (место узлазног) у доста широкој области нашег језика не може, по моме мишљењу, бити довољан разлог за равноправну употребу оба акцента у тим облицима. У многим народним говорима централних области српскохрватског језика (у црногорским, дубровачком, херцеговачким и већини босанских) наведени и њима слични глаголи заиста се изговарају само са силазним акцентом: *дȏћи, нȃћи, пȏћи, трȇсши, вӯћи*. Али један део тих говора у целини има акцентуацију доста различну од акцентуације књижевног језика. А ако узмемо у обзир само говоре с најновијом акцентуацијом, свакако више њих у овим примерима има дугоузлазни акценат, какав је баш зато с разлогом обележен у Вука Караџића и у осталим нашим речницима и граматикама. Познато нам је да поред северозападног Санџака, западне Србије, Шумадије и Војводине још и у новоштокавским јекавским говорима Лике, Кордуна и Баније и суседних делова Босне и северне Далмације ови глаголи се изговарају једино са узлазним акцентом: *до́ћи, на́ћи, по́ћи, тре́сши, ву́ћи*. По пореклу, ово је акценат правог инфинитива тих глагола, док је силазни акценат добивен под утицајем облика краћег, тзв. супинског инфинитива, без крајњег *и*, који је у једносложним речима, какав је овај последњи инфинитив, једино и могућ. Будући да је, с једне стране, краћи инфинитив у неким народним говорима чешћи у употреби од оног другог, а да, осим тога, између њега и књижевног облика инфинитива, са завршетком *и*, семантичко-синтаксички нема никакве разлике, — то је сасвим разумљиво што је његов акценат потиснуо акценат правог инфинитива и у самом овоме облику. Али ваља имати на уму да су други говори, и то већина говора с најновијом акценту-

ацијом, сачували свој изворни, узлазни акценат у књижевном облику инфинитива.

Можда ће се когод запитати зашто и овде у књижевном језику не допустити напоредну употребу оба акцента (*до́ћи* и *до̑ћи*) кад се у другим случајевима таква употреба допушта. По нашем мишљењу овде то није могуће из начелних разлога, јер ту није у питању стварни акценатски дублет, него употреба једног акцента у једној говорној области, а другог — у другој. Па ако би се ти акценти огласили за равноправне, онда би се сваки од њих употребљавао у границама своје говорне области. У овоме случају би и претставници неке треће акценатске области с разлогом могли тражити равноправност за свој посебни акценат, јер ако једна средина има право захтевати да јој се не намеће „туђ“ акценат, то право се не би могло спорити ни другима. А озакоњење употребе посебног акцента за поједине крајеве, као и било које друге језичке особине (сем различних гласова који су се развили место некадашњег гласа ѣ), водило би разбијању јединства нашег књижевног језика. Дублети граматичких облика, па и дублети акцента, допуштени су само ако постоје у истим срединама, а у случајевима какав имамо са акцентима *до́ћи* и *до̑ћи* ваља утврдити који од њих се с више разлога може примити за књижевни, па само тај као такав узети. Већа распрострањеност у говорима уже основице књижевног језика и чињеница што је узлазни акценат — изворни акценат књижевног облика инфинитива, а други добивен аналогијом према акценту некњижевног тог облика, дају преимућство Вукову, узлазном акценту.

10. Вуковићева замерка граматичарима који су прописивали обавезно преношење акцента с првог слога речи на проклитику сасвим је на своме месту зато што је у извесним нашим говорима ово преношење све ређе. У североисточној говорној области, по Вуковићу, оно је врло необично. Посебно у Србији оно се скоро никако и не врши, или се среће само у специјалним прилошким изразима (у реченици: Иде му *на̏ руку*, која значи „помаже му“, акценат је какав је обележен; а каже се једино: Паде му *на ру̑ку*). Али новије граматике наше о овој чињеници воде рачуна. Проф. Белић (у Грама-

тици за II разред, на стр. 34-ој, II издање), говорећи о правилима преношења акцента на проклитике, каже да од тог правила има врло много отступања; а у мојој Граматици за више разреде (год. 1951) на стр. 148 стоји: „У савременом језику све више преовлађује акценат посебних речи. Друкчије речено — у савременом језику се све ређе преноси акценат на предлоге. Уколико се пренос акцента још врши, он се преноси... итд.“

11. Оправдано је и мишљење да двојак акценат у облицима зависних падежа личних заменица намеће потребу што скоријег детаљног утврђивања природе овог акцента у свим народним говорима, јер се књижевни (Вуков), узлазни акценат у тим облицима, колико је досад познато, употребљава на знатно мањем простору нашег језика. А ни с обзиром на питање порекла једног и другог акцента у тим облицима не може се говорити искључиво у прилог давања првенства узлазном, а на штету силазног акцента. Али будући да се у сваком посебном говору употребљава или један или други акценат, као књижевни ће се с правом сматрати узлазни све док се не утврди већа распрострањеност онога другог акцента и у говорима који чине ужу основицу књижевног језика.

12. Имперфекат глагола који немају исти акценат у облицима презента и инфинитива у екавским говорима најмлађег типа по акценту своме се не слаже с презентом, већ чешће с инфинитивом, а понекад има и посебан — дугоузлазни акценат на наставку. У београдском Народном позоришту, напр., стално слушамо: *гра́ђаху* (а не *гра̑ђа̄ху*, *пи́саше* (а не *пи̑са̄ше*), *сви́ра̄ше* (а не *сви̑ра̄ше*) или *држа́ше*, *држа́смо*, *држа́сте*, *држа́ху*, *чита́ше*, *чита́смо*, *зва́ше*, *зва́смо*... итд. Изговор овога облика с означеним акцентима у нашој средини се брани — насупрот одређеним прописима граматике књижевног језика, према којима се имперфекат по акценту увек слаже с презентом, без обзира на то од које се основе тај облик гради — тиме што се у северозападној Србији и Војводини нигде не чује друкчији акценат. Али иако је ово доста пространа језичка област, и то област која се другим језичким особинама врло мало разликује, или се никако и не разликује, од књижевног језика, — посебно у случају с акцентом

имперфекта се то не може узимати у обзир јер се у читавој тој области имперфекат скоро потпуно изгубио (в. М. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора, Јужносл. филолог VII, 58; А. Стојићевић, Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику... Љубљана 1951, стр. 120 и рецензију ове последње расправе у Јужносл. филологу XIX, стр. 281). А кад претставници једне дијалекатске области, макар како она била пространа, немају осећања за тачно значење једног облика, онда се при утврђивању било ког елемента тога облика, па ни при утврђивању његова акцента, ни у ком случају не може полазити од њихова изговора. Додуше, акценат имперфекта у најновијим екавским није такав постао без икакве везе с говорима у којима је овај облик још жив у употреби. И у неким јекавским говорима најмлађег типа (у пивско-дробњачком и пљеваљском, рецимо) у глагола којих се 1 и 2 л. презента множине разликује од осталих лица, у имперфекту, сем 1 л. ј., акценат је на наставку: *жељáше, жељáсмо, држáше, држáсмо, стаjáше, стаjáсмо, учáше, учáсмо* (в. Српски дијал. зб. III, стр. 160); *бјежáсмо, држáсмо, читáсмо* (исто X, стр. 332). А има у тим говорима и још неких разлика између акцента презента и имперфекта. Због тога је и Даничић гдекад указивао на разлику у акценту између ова два глаголска времена. Али је несумњиво да више говора наших у којима је осећање за употребу имперфекта најживље у овоме облику увек имају акценат презента, и то акценат презентских облика једнине. А ова упрошћеност акцента имперфекта у тим говорима је једно од значајних његових преимућстава. И када се има на уму да је она заједничка већини народних говора у којима се имперфекат још употребљава и да у другим таквим говорима нема већих отступања, — онда се, зацело, мора признати да су граматичари у праву кад за акценат имперфекта у књижевноме језику дају уопштено правило: да је он скоро увек једнак са акцентом презента. Акценат имперфекта је друкчији, обично само по квантитету, једино у глагола с једносложним обликом 1 л. једнине (*брâх-брâше, слâх-слâше, жњâх-жњâше* према: *бѐрēм, шȁљēм, жȁњēм*).

М. Стевановић

ОБЛИК ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА ДЕМИНУТИВНИХ ИМЕНИЦА НА *-ЦЕ*

У нашем језику, познато је, од именица средњега рода наставком за грађење речи *-це* постају именице са деминутивним значењем; тако: од *звоно* — *звонце*, од *село* — *сеоце* (и *селце*), од *чељаде* — *чељаце* (< чељад-це), од *стакло* — *стакалце*, од *вретено* — *вретенце*, од *влакно* — *влаканце* (< *влакън-ьце) итд.; има их у великом броју. Исто су тако многобројне, узете заједно, и именице ове врсте са дериватима наставка *-це*, тј. с наставцима: *-анце*, *-енце*, *-ашце* и *-ешце*, као што су: *псетанце*, *чеданце*, *коританце*; *пиленце*, *буренце*, *парченце*; *псеташце*, *седлашце*, *грлашце*; *јагњешце*, *телешце*, *вимешце*. — Све ове и овакве речи у савременом књижевном језику привлаче пажњу својим облицима зависних падежа у једнини, одн. двојаким облицима наставака у тим падежима: једни су проширени сугласником *т* према именичкој самогласничкој основи (II именичка врста) — *дрвце*, *дрвце-та*, *дрвце-ту*..., *теленце*, *теленце-та*, *теленце-ту*..., *јарешце*, *јарешце-та*, *јарешце-ту*..., а други се појављују без икаква проширења (I врста) — *острвце*, *острвца*, *острвцу*..., *брашанце*, *брашанца*, *брашанцу*..., *грлашце*, *грлашца*, *грлашцу*... И мене овде интересује само та њихова страна. Зато сам узео да изнесем стање овог морфолошког појава како се оно огледа на речничком и граматичком материјалу нашега језика и, у исто време, да покажем шта такво стање претставља за његов развитак уопште.

Пре него што пређем на то, хоћу да истакнем једну чињеницу. Наиме, од свих јужнословенских језика, у којима је стари наставак *-ьце*, као обележје деминутивности код именица средњега рода, постао својим развитком врло продуктиван, једино су се у српскохрватском језику појавили

падежни наставци једнине проширени поменутим сугласником. Старословенски деминутиви: **чѧдьце, ıайце, словьце, дрѣвьце, виньце, брашьньце, пьсѧтьце** и др. мењају се као именице типа **лице** или **срьдьце**. У македонском језику именице овога рода у једнини су непроменљиве, а у множини све добијају само наставак *а*; например: *селце — селца, бременце — бременца, детенце — детенца* и сл. У бугарском такође деминутивне речи као: *перце, крилце, именце, буренце, прасенце, кученце, момченце* и многе друге у зависним падежима не добијају никакве наставке, а у множини и оне имају само наставак *а*: *прасенца, именца, перца, селца* итд., иако основне именице неких од њих имају овде проширен наставак: *пилета* (множ.), *прасета, момчета, бремена* и др. Само једну именицу имам која је за ово, својим множинским обликом, од значаја: *дръвце* у множини има *дръвца* и *дръвцета*[1] — свакако према облицима основне именице *дърва* и *дървета*. Ни словеначки језик, који, као и наш, има развијену деклинацију, нема ништа слично. Као што показује Slovenski pravopis (Љубљана, 1950), деминутиви с наставком *-се* од именица средњега рода које не проширују зависне падежне наставке у једнини мењају се као именица *lice* или *polje*; дакле: *jezerce—jezerca, dance—danca, kolence—kolenca, gnezdece —gnezdeca, vince — vinca* и *vinčece—vinčeca, pisemce—pisemca*, и др; а такву промену имају и деминутиви постали од именица које те наставке проширују сугласницима *s, n, t*, као: *drevo—drevesa*, дем. *drevce—drevca* и *drevesce—drevesca, telo—telesa*, дем. *telesce—telesca, seme—semena*, дем. *semence—semenca, vime—vimena*, дем. *vimence—vímenca, dete—deteta*, дем. *detesce—detesca, tele—teleta*, дем. *telesce—telesca* и сл. Иако се основне речи ових деминутива мењају на сличан начин као и у нашем језику, они опет не показују нигде ни знака од онога што имају српскохрватски деминутиви изведени од таквих именица.

Све ово значи да су деминутивне именице ср. рода с наведеним наставцима у српскохрватском језику добиле, у зависним падежима једнине, наставке проширене сугласником *т* — на његову терену. И, према подацима које пружа исто-

---

[1]) В. *Петъръ Ст. Калканджиевъ*, Българска граматика, Пловдивъ—София, 1938, стр. 215.

риски речник Југославенске академије, то се проширење падежних наставака јавља тек у XVIII в. Тамо се за *бјеланце* вели: „Мијешајући се с ријечима којима се основа свршује на *et*, налази се и с таком основом од прошлога вијека“ и наводи се пример из језика Зах. Орфелина: Извади сама *беланцета* у једну чинију, а s. v. *јајце* има: 12 *јајцета* — нађено код истог писца[1]. За остале примере с проширеним падежним наставцима, које сам употребио у овом раду, обрађивачи Академијина Рјечника наводе такве облике, у највише случајева, из Вукова Рјечника; например за: *пиленце—пиленцета, чеданце—чеданцета, буренце—буренцета, крмешце—крмешцета* и др.; за неке друге се каже да „у наше вријеме“ могу имати и овакве облике, одн. и наставке са сугласником *т*: поред *дрвца* (ген. једн. од *дрвце*) може бити и *дрвцета*, поред *дјетешца* (ген. једн. од *дјетешце*) и *дјетешцета*. Али се и тада то обично потврђује Вуком — речима: „тако је у Вукову рјечнику“. Само Маретић, који је обрадио речнички материјал колико сви до њега, ставља сам код неких деминутива двојаке облике за ген. једнине (пример: *прасенца* и *прасенцета*, *прасешца* и *прасешцета*), а за именицу *перце* вели да се у Србији „склања“: *перцета*, *перцету* итд.

Толико свега даје за ово Рјечник ЈАк. Али и то довољно показује да је проширење падежних наставака код ових именица за наш језик млада морфолошка творевина. Отуда је разумљиво што се у старијим речницима (у Стулићеву, Делабелину, Белостенчеву) код оваквих деминутива, уколико су они уопште у њима заступљени, не означава никакав облик за ген. једнине, што значи да је тај падеж без икаквог сугласничког проширења, јер се оно код основних именица по правилу обележава — кад год га има. Овај податак наводим зато што мислим да је користан за потпуније осветљавање целог питања, иначе он нас се овде не тиче непосредно.

За испитивање ове особине савременог књижевног језика треба, разуме се, поћи од Вука, одн. од његова Српског рјечника. Јер је то први речник чистог народног језика који

[1]) Ништа не мења ствар што је проширење у примерима за множинске облике.

је, познатом дугом и упорном борбом Вуковом, постао темељ општег модерног књижевног језика, његов извор. Узео сам за ову сврху известан број деминутивних именица с наставком *-це* (и са дериватима тога наставка) које се све налазе у њему, а исто тако и у каснијим и новијим речницима — Броз-Ивековића и Ристић-Кангрге. Групишем их према наставцима којима су изведене.

1. Деминутиви с наставком *-це*. — Њих има највише и, углавном, постају од именица средњега рода које у зависним падежима једнине немају никаквог проширења наставака, а означавају предмете умањена облика према облику који се казује основном речју. Такве су:

брашанце, весаоце (од *весло*), *винце, влаканце, вреоце* (од *врело*), *вретенце, гроце* (од *грло*), *данце* (од *дно*), *длијеце* (од *длијето*), *жваоце* (од *жвало*), *звонце, зрнце, језерце, једрце* (и *једарце*), *јутарце, колsенце, корице* (од *корито*), *криоце, лишце, месце, мотовиоце* (од *мотовило*), *окце* (код Вука у значењу die Bienenzelle [= пчелина ћелија], и зато без ознаке да је деминутив), *острвце, ошце* (Вук: dim. v. око?), *пасамце* (од *пасмо*), *перце, писамце, повјесамце, ребарце, рунце, сијенце, сеоце, словце, сребарце, стакалце*.

Од ових речи две су код Вука, у Рјечнику, забележене само с проширеним наставком у ген. једнине: *стакалце—стакалцета* и *ошце—ошцета*, а једна, *звонце*, и с оваквим наставком: *звонца* (*звонцета*); остале, према Вукову бележењу именица, немају у зависним падежима никаквог проширења наставака; дакле, мењају се као именица *лице* или *сунце*: *зрнца, зрнцу...*, *коленца, коленцу...*, *словца, словцу...*, *перца, перцу...* итд. О именицама које чине изузетак може се, као напомена, рећи ово. Напоредо са *стакалце—стакалцета* постоји и његов дублетни облик с наставком *-енце*: *стакленце* — који има проширен генитивни наставак: *стакленцета*, што свакако може бити да није остало без утицаја. Код речи *ошце—ошцета* („окно од пенџера“, Fensterscheibe) стоји: „у Сријему“ — као ознака краја где се употребљава; могућно је да ју је Вук забележио или од другога добио заједно с оваквим њеним обликом у ген. једнине. Што се тиче деминутива

звонце, за Вука је главни облик у овом падежу *звонца*, тј. с наставком *а*, јер је *-цета* (= *звонцета*) стављено међу заграде.

Од именица ср. рода које, у промени, имају падежне наставке проширене сугласником *т* постала су, наставком *-це*, два деминутива: *дрвце* — од *дрво* — *дрвета* и *чељаце* — од *чељаде* — *чељадета*; и они у Вукову Рјечнику имају у ген. једн. *-та*: *дрвцета, чељацета*.

2. Деминутиви с наставком *-анце*. — Њих је мало; међу примерима имам свега два: *чеданце* и *блатанце*. Од прве је именице ген. једн. *чеданцета*, а од друге *блатанца*. Ове, друге, Ристић и Кангрга немају, али је ја овде ипак узимам зато што се она, као деминутив који означава предмет и чија је основна именица у промени без проширених падежних наставака, не слаже обликом генитива с првом, уз коју се наводи. Јер то, кад је реч о Вукову Рјечнику, не треба испуштати из вида.

3. Деминутиви с наставком *-енце*. — Они подједнако постају, овим наставком, од именица (ср. рода) које значе мало живо биће — „живинче или чељаде", као и од оних које значе што неживо, какав предмет. Први имају у ген. једнине самогласничку основу, а падежни наставак им је онда проширен сугл. *т*: *пиленце—пиленцета, јаренце—јаренцета, теленце—теленцета, ждребенце—ждребенцета* (*дјетенце* Вук упућује на *дјетешце—дјетешцета* и сигурно, за њега, нема друкчији облик генитива него овакав, тј. *дјетенцета*). Други стоје овако: *буренце, парченце* и *стакленце* имају у овом падежу такође *-та*: *буренцета, парченцета, стакленцета*, а *дугменце* и, свакако, *жваленце* (које Вук упућује на *жваоце*) не проширују наставке; дакле: *дугменца—дугменцу, жваленца—жваленцу* итд.

4. Деминутиви с наставком *-ешце*. — Сви постају скоро од истих именица од којих су и деминутиви с наставком *-енце* и, с изузетком само једног, као и они имају проширен генитивни наставак ако су од речи које означавају мало живо биће: *јарешце—јарешцета, телешце—телешцета, ждребешце—ждребешцета, дјетешце—дјетешцета, крмешце—крмешцета*; само је од *јагњешце—јагњешца*. Међутим, ако су деминутивне

именице изведене овим наставком од речи које значе какву ствар или предмет, оне, за разлику од деминутива на *-енце*, имају сугласничку основу с генитивним наст. *а*; дакле, гласе: *дугмешца*, *вимешца*, *ӣјемешца*.

5. Напослетку — деминутиви с наставком *-ашце*. — Међу њима је само један деминутив чија основна именица значи живо биће: *ӣсеӣашце*; основне речи свих осталих означавају какав предмет. У Вукову Рјечнику они такође немају обележен ген. једнине, што значи да њихови зависни падежи једнине, за Вука, имају краће облике: *ӣсеӣашца, ӣсеӣашцу*..., *брдашца, брдашцу*..., *седлашца, седлашцу*..., *клубашца, клубашцу*..., *грлашца, грлашцу*..., *кориӣашца, кориӣашцу*..., *срдашца, срдашцу*..., *сунашца, сунашцу*..., *ӣуӣашца, ӣуӣашцу*...

Тако стоји код Вука, у његову Рјечнику, с променом ових деминутивних именица у једнини.

Ако сада све ово, у прегледу изложено, сведемо и уопштимо, излази као закључак: а) у Вукову Рјечнику деминутивне именице ове врсте постале од речи које значе младо и мало живо биће — чељаде или живинче — имају, с незнатним отступањем, у ген. једн. наставак *а* проширен сугласником *ӣ*; б) деминутиви чије основне именице означавају што неживо, дакле, какав предмет или ствар, углавном, не проширују падежне наставке у једнини, сем једног дела ових деминутивних речи које су изведене наставком *-ęнце*; в) ове наставке, међутим, проширују уметком *ӣ* оне речи које су постале од именица с таквим истим проширењем у промени.

Из Вукова материјала видимо јасно код којих се деминутива најпре појавио сугл. *ӣ* у наставцима зависних падежа једнине. Појавио се најпре код оних чије основне именице ср. рода значе младо и мало живо биће и имају у својој промени тај сугласник као проширење падежних наставака. То је и природно. Узмимо као пример: *ӣрасе—ӣрасеӣа*, *ӣиле—ӣилеӣа*, *деӣе—деӣеӣа*. Овакав падежни однос ових и сличних именица, са *-е*: *-ӣа*, који је у највећем броју примера њихова спољашња морфолошка ознака, пренесен је и на именице од њих изведене, с деминутивно-хипокористичким значењем; односно, гласовна претстава тога односа почела се стварати и код њихових деминутива чију семантичку вредност, уствари,

претставља у извесном степену умањено, и с хипокористичком нијансом, значење основних речи. Дакле, на основу ове сталне семантичке везе између једног и другог облика речи дошло је до тога да се оне могу слагати и у падежним наставцима, тим пре што је један члан горњег односа већ постојао и код деминутивних именица (*е* на крају у ном. једн.): *пиле—пилета*: *пиленце*; тако се почело употребљавати и *пиленцета*. Овако изједначена деклинација код ових именица утицала је после и на деминутиве изведене од речи које значе какав предмет, али првенствено, као што се види из Вукова Рјечника, тај је утицај извршен на оне чије основне речи имају и саме падежне наставке проширене сугл. *т*, као и на деминутиве чије су основне именице без тог проширења у промени, али значе живо биће.

Исто стање промене ових именица у једнини, које је овде констатовано за Вуков Рјечник, налази се и у Броз-Ивековићеву Рјечнику хрватскога језика (1900—1901). Јер разлика која постоји незнатна је, обухвата само неколика појединачна примера. Тако код Броза и Ивековића поред *стакалцета* у ген. једн. има и *стакалца*; такође двојаке облике у овом падежу имају они и за *дугменце* и *дугмешце*: поред *дугменца* и *дугмешца*, који су једино заступљени код Вука, код њих стоји и *дугменцета* и *дугмешцета*; *рамешце*, којега Вук нема, код њих у ген. једн. такође гласи *рамешцета*. То је све. Ова отступања од Вука ја не бих ни наводио да се из њих не види, колико-толико, да се наставак ген. једнине с проширењем *т* појављује и код оних деминутива на *-ешце* који таквог наставка у Вукову Рјечнику уопште немају. С друге стране, то што у свим осталим случајевима постоји потпуно слагање између ова два речника не изненађује ништа јер се зна да је Рјечник Броза и Ивековића, уствари, речник Вукова језика, и састављачи су се, при његовој изради, и овде чврсто држали Вука.

Међутим Ристић и Кангрга не стоје у таквом односу према Вуку. У њихову Српскохрватско-немачком речнику (1928) промена деминутивних именица о којима је реч даје друкчију слику. Наиме, и оне две групе ових именица, с наставцима *-це* и *-ашце*, које су у Вукову Рјечнику, може

се речи, без обележеног облика за ген. једн., што, дакле, значи, као што је већ казано, да у зависним падежима једнине добијају наставке без проширења *-ш*, код Ристића и Кангрге имају, и то у доста знатном броју, назначен генитив само с тим проширењем, тако да оне међу њима које тога немају личе на отступања; то су: *осшрвце* — ген. једн. *осшрвца, лишце—лишца, длеце—длеца, вреоце—вреоца, жваоце—жваоца, гроце—гроца* (али: *грлце—грлцеша*), *повесамце—повесамца, влаканце—влаканца* и *брашанце—брашанца*. Све остале из групе деминутива на *-це* имају у ген. једн. наставак *-ша*: *данцеша, перцеша, ребарцеша, месцеша, сеоцеша, словцеша* итд. Од оних из друге групе, на *-ашце*, три немају обележен облик ген. једн.: *грлашце, сунашце* и *срдашце* (према томе тај падеж код њих гласи: *грлашца, сунашца* и *срдашца*), а остале имају *-ша*: *брдашце—брдашцеша, псеташце—псеташцеша* и др., а поред њих и друге којих нема у претходна два речника: *шелашце—шелашцеша, јајашце—јајашцеша, гнездашце—гнездашцеша*. Кад се, уз ово, узме у обзир да и деминутиви с наставцима *-енце, -ешце* и *-анце* имају сви у овом падежу такав облик, на *-ша*, онда се види да у Речнику Ристића и Кангрге господаре, код ових именица у једнини, зависни падежни облици проширени сугласником *-ш*.

Да овде поменем и Речник српскохрватског књижевног језика од Л. Бакотића (1936). У њему нема доста речи које сам горе по групама навео, али оно што се налази слаже се с Речником Ристића и Кангрге. Неслагање претстављају именице: *коленце, буренце* и *брдашце*, које су у ген. једн. без проширеног наставка (значи: *коленца, буренца* и *брдашца*) и *вреоце* и *влаканце*, које су с таквим наставком: *вреоцеша, влаканцеша*. Кад се прегледају сви примери којих у овом Речнику има, излази јасно да је и код Бакотића у великом преимућству наставак с обликом *-ша* у генитиву једн. јер је захватио, као год и код Ристића и Кангрге, и деминутиве на *-це* и *-ашце*. Иако се Бакотић ту могао угледати на њих, пошто се већ при изради свога Речника служио и њиховим делом, ипак сама чињеница да је прихватио проширене падежне наставке у промени ових именица упућује на претпоставку да су му такви наставци били ближи у језичком осећању.

Све ово, дакле, значи да уствари само Вуков Рјечник и Речник Ристића и Кангрге дају материјала — и повода — да се говори о наставцима зависних падежа у једнини код деминутивних именица ове врсте. А та два речника стоје на временском размаку од пуне три четвртине столећа, што за развитак нашег савременог књижевног језика преставља несумњиво значајан период. Зато би се могло одмах помислити да је преовлађивање наст. *-та* у ген. једн. и код деминутива на *-це* и *-ашце* код Ристића и Кангрге, према његову отсуству у Вукову Рјечнику, израз тог развитка. Међутим тако није, бар није у оној мери и у оној стабилности како се то приказује у њихову Речнику, иако је сигурно да су се нови наставци, проширени сугл. *т*, за све време стално ширили на рачун других, без таквог проширења. Јер се стање до којега се долази само на основу података било једног или другог речника не може данас у потпуности приписивати нашем књижевном језику у целини. Ево зашто.

Када се Вук, пре скоро сто четрдесет година, прихватио задатка да створи заједнички књижевни језик, он је тада истакао свој матерњи дијалекат као основицу тога језика. То је био онај „најпрогресивнији и најчистији дијалекат наш“ на коме је постала, и после, Вуковом заслугом, овековечена најлепша традиционална књижевност наших народа и на коме је и сам Вук написао сва своја дела. Зато је он приписивао себи право да може тражити од књижевника, ма из кога краја на територији српскохрватског језика они били, да употребљавају, при књижевном стварању, гласове и облике његова, херцеговачког говора, тим пре што су се такви гласови и облици налазили и у другим говорима најновијега типа, нарочито у суседним говорима источнога наречја. И оно што се налазило у њима, с Вуковим књижевним језиком на првом месту, проглашено је за „опћениту правилност“, и дужност је била свих писаца да, у интересу језичког јединства, не отступају од ње — сем у случају замене *јата*. На том темељу гласовне и, још више, „морфолошке обавезности“ изникла је зграда нашег општег књижевног језика.

И у самом његову стварању и затим у његову брзом развитку и усавршавању велику је улогу одиграо Вуков

Српски рјечник, који зато има изузетно место у науци о нашем језику уопште. Ова значајна збирка народних речи обухвата знатну област српскохрватских говора. Али највећи и најглавнији део њен чине речи Вукова домаћег говора — претстављене у Рјечнику као опште према другима, далеко малобројнијима, које су означене као покрајинске и које, у овом случају, могу имати само појединачни значај. Све остале речи имају, у првом реду, облик речи Вукова књижевног језика, и оне су за нас на овом месту као такве важне. Јер се из тога види да и облици деминутивних именица ср. рода с горњим наставцима, онако како су код Вука забележене, јесу такође у првом реду облици његова језика, као што је и цео Рјечник првенствено „речник језика једног човека и једног краја", тј. Вука Караџића и његова родног краја. Вуков Рјечник је непотпун бројем речи а територијално је ипак ограничен, тако да не би могао претстављати, оним што садржи, стање које би вредело као опште за наш књижевни језик данас зато што се он, убрзо после Вукова времена, почео развијати слободније и ићи све више у ширину, тј. почео је увлачити у свој организам и друге народне говоре осим оних који му леже у основици, и на тај начин је добијао „све многостручнији карактер". Развијајући се у том правцу „он се чак одвојио од непосредног туторства Вукова језика стварајући слободно нове језичке облике у Вукову духу".[1] Писци су почели уносити у књижевност непосредно оно што живи у народном говору њихова краја — као што је некада чинио и Вук — не водећи увек довољно рачуна ни о „опћенитој правилности".[2]

То се донекле огледа и у Речнику Ристића и Кангрге. Али најпре ово. Иако је богатији речима од осталих наших речника савременог језика, он је ипак далеко од тога да би могао бити потпун. Затим — што је овде много важније — он „даје тип савременог књижевног језика с екавизмом у основи" јер је поникао на екавском језичком подручју, и садржи лексички материјал који одговара разговорном и књижевном језику тог подручја — с центром у Београду. Дакле, Речник Ристића и Кангрге чини само један део, иако

[1]) *А. Белић*, Вукова борба за народни и књижевни језик, Београд 1948, стр. 228.

[2]) Ibid.

знатан, нашег савременог књижевног језика, и зато се ни за њега не може рећи да даје слику тога језика уопште. Оно што се у њему налази ограничено је, пре свега, на простор који обухвата својом грађом и особинама њене обраде. А ту спада и промена ових деминутивних именица у једнини, нарочито оних с наставцима *-це* и *-ашце*. Познато је да су на територији екавских новоштокавских говора врло распрострањени њихови падежни наставци проширени сугласником *т* и да они, као такви, одатле улазе и у књижевни језик. Али је питање да ли је то код књижевника и других писаца са те територије в е ћ извршено у оном обиму који је дат у Речнику Ристића и Кангрге; да ли је, например, ген. једн. код њих искључиво *брдашцета* од *брдашце* или *зрнцета*, *језерцета* од *зрнце*, *језерце* и сл. Мислим да није. Јер ни код писаца из овог дела српскохрватског језика нису, код деминутивних речи на *-це* и *-ашце*, ретки примери с непроширеним падежним наставцима у једнини; штавише, они су и обични и чести у употреби. Да наведем неколико као потврду за то:

на маленоме *брдашцу* — А. Стојковић, на пустоме *брдашцу* — Ђ. Јакшић, иза једног *брдашца* — Ј. Веселиновић, Под *брдашцем* стоји — М. П. Шапчанин, на гребену *брдашца* — Б. Поповић, Не бих ти дао ни *зрнца* — М. Ђ. Глишић, мање од макова *зрнца* — Ст. Новаковић, окићена каквим сликовитим *зрнцем* — Љ. Јовановић, ни једног *зрнца* — Б. Поповић, из тога *језерца* — М. Ђ. Милићевић, од оближњег *језерца* — М. Јакшић, свако са два *крилца* — Ј. Ј. Змај, Нећу њој ни *словца* [написати] — И. Вукићевић, Ви ћете то наћи... у *јајцу* — М. Ђ. Милићевић, уским *грлцем* — Ј. Цвијић, од *коленца* до *коленца*[1] — П. Поповић.

Код неких је језичко осећање за промену ових речи поколебано, и зато се код њих могу наћи и једни и други облици. Например:

М. П. Шапчанин: Лагано се креће и *крилцетом* бије — Па весела *крилцем* бије; или — у истом чланку: Није имао прилике да затресе својим *звонцетом* — танак звук школског *звонца* (Нин I, 1 јул 1951, стр. 9).

[1]) Ове и друге сличне примере узео сам, углавном, из лексикографске грађе Института САН.

И ово оволико примера довољно показује да екавски писци оваквим облицима очигледно стоје ближе Вукову књижевном језику него стању које је приказано у Речнику Ристића и Кангрге. Зато бих ја рекао да су они уопштили генитивни наставак *-ша* код ових деминутивних именица (на *-це* и *-ашце*) — према свом осећању, тачније — под утицајем говорног језика.

Толико о речницима нашег савременог књижевног језика у вези с овим морфолошким питањем. Граматички материјал о томе — оскудан је. Што у Вуковој Српској граматици (уз Рјечник од 1815 год.) нема ниједног примера за деминутивне именице ср. рода с горњим наставцима, то је разумљиво. Вук је ову прву нашу граматику народног језика писао према туђем, страном обрасцу и у врло узаном оквиру дајући за промену речи само главне категорије облика. После њега Даничић, у својој Малој српској граматици (1850), међу именицама које се мењају као *поље* наводи и *кољенце, криоце* и *гръоце*, али ни он нема ниједне с проширеним падежним наставком (у једнини) иако његова граматика „претставља, углавноме, граматичку или морфолошку обраду оног материјала који се находи у Вукову речнику“,[1] а у њему, као што смо видели, именицâ с таквим обликом у ген. једн. има приличан број; затим — и сам је Даничић, као познавалац и поштовалац народног језика, стајао одмах до Вука. Ја мислим да Даничић такве облике, проширене сугласником *-ш*, није признавао за књижевне облике без обзира на то што су се они налазили код Вука и у многим народним говорима. Јер при формирању нашег књижевног језика Даничић не иде увек за својим учитељем; још више од тога: „не гледају њих двојица истим очима на књижевни језик, не држе се они истих норми при одређивању језичке правилности“[2]. Например, од два или више облика једне речи Даничић је препоручивао онај који је правилнији према историји језика. Он је, дакле, правилност таквих облика одређивао теориски не обазирући се притом на њихову распрострањеност у живом, народном језику. Тако је поступио и

---

1) *А. Белић*, Вук и Даничић, Београд, 1947, стр. 161.

2) *Рад. Бошковић*, Ђуро Даничић и књижевни језик наш, Младост III 9, 1947, Београд, стр. 54.

овде: прелазио је преко облика с проширеним падежним наставцима иако су они већ тада увелико постојали и у оним говорима који су образовали основицу књижевног језика — јер су ови деминутиви, тиме што су изведени наст. *-це* (или којим од његових деривата) добили, етимолошко-историском анализом језичких црта, облик за који, с лингвистичке тачке, није везано никакво проширивање наставака у зависним падежима. Отуда је Даничић чак могао и посумњати у облик ген. једн. *чеданцета* који, у Академијину Рјечнику s. v. *чеданце,* наводи из Вукова Рјечника, ставивши притом: „али ће бити погрјешка". И примери из његова језика у овом речнику потврђују то: Има ли сласти у *биоцу* од *јајца* (s. v. *јајце*); — Цркву у том *мјесташцу* даде босански бан бенедиктинцима (s. v. *мјесташце*); — Нека... зготови преда мном два *јелца* да једем (s. v. *јелце*); — Виноград на родну *брдашцу* (s. v. *брдашце*). Што Даничић у Основама српскога или хрватскога језика (1876, стр. 253) каже да неке овакве деминутивне речи ср. рода „мијешајући се с ријечима према којима су деминутивне а у којих је наставак ant [=ѧ=*е*: *дете—детета*] попримале су од њих и тај наставак задржавши пред њим непромијењено своје *ц* од *к* у наставку" и узима за то примере све из Вукова Рјечника (*дрвце, чељаце, дјетешце, ждребешце* и др., *парченце, теленце* и др., *ошце*) — није толико од значаја за његов став у овом случају према савременом књижевном језику јер му то овде служи као аргуменат за лингвистичку констатацију и научну анализу.

Ст. Новаковић у Српској граматици (1894) као ученик Ђ. Даничића нема о овим именицама ништа више од њега, а Љуб. Стојановић (Српска граматика за II р. гимн., 1926) — уопште ни речи. Међутим, хрватски граматичар М. Дивковић помиње, у својим Облицима и синтакси хрватског језика (Загреб, 1917), и неке деминутивне именице на *-це*: *ребарце, криоце, гроце, сеоце*; и оне се мењају као *поље*. Али је од овога важнија његова белешка 3 (испод текста на стр. 55), у којој стоји да деминутиви: *чељаце, дрвце, ошце* (очце, око); *буренце, јаренце, пиленце, стакленце, телешце, ждребешце* — имају у промени проширене падежне наставке: *чељацета* (ген. једн.), *буренцета, дјетешцета*... Нема сумње

да су ове речи, с оваквим обликом генитива, наведене по Вукову Рјечнику. А. Белић (Граматика српскохрватског језика II, 1934) има *криоце* (и *крилце*), *гроце*, *корице* (мало корито) међу именицама које се мењају као *поље*, а *звонце* — с двојаким облицима (*звонца* и *звонцета*), а иза примера за деминутивне именице на *-енце* и *-ешце* које у ген. једн. имају *-та* ставља „и сл.", што значи да им не ограничава број с таквом променом. У Граматици српскохрватког језика за више разреде гимназије од М. Стевановића (1951) од деминутива на *-це* наводи се само *звонце* такође с двојаким облицима; али међу примерима за акценат именица II врсте (*кубе—кубета*) налазимо и: *дрвце—дрвцета*, *јагњешце—јагњешцета*, *пиленце—пиленцета*, *стакленце—стакленцета*.

Као што се види, у граматикама су узети, више или мање, само појединачни примери за промену ових именица. Нешто више је и тешко очекивати јер су оне све школскога типа, а онда и сама деклинација ових речи није још докраја искристалисана, као што се и одавде види.

Што се тиче већих, обимнијих граматика нашег језика које су изван оквира школских граматика, у једној, у Grammatik der serbokroatishen Sprache од А. Лескина (Heidelberg, 1914) нема о овоме ни помена, иако се она иначе одликује својом обимношћу. Друга, Маретићева Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика (II изд. 1931) додирује међутим питање промене деминутивних именица на *-це* уопште, поред тога што се у њој, на стр. 131—132, износи како та промена изгледа према њихову бележењу у Вукову Рјечнику. То што се налази код Вука, Маретић прихвата, одн. задржава, али сматра, правилно, да то свуда треба допунити кад се мисли на стање у данашњем језику. Тако за деминутиве на *-це* који се у народу могу чути с проширеним падежним наставцима а код Вука су без проширења, напр. од *перце—перцета* итд., вели: „то су дијалектизми (србијански)". Затим, за овакве именице на *-ашце* мисли да се ниједна „не говори друкчије него с кратким облицима". За све остале Маретић претпоставља, истина са извесном нијансом несигурности, да у промени (у једнини) имају поред облика с проширеним падежним наставцима, како је добрим

делом код Вука, и краће облике. „Ја држим, вели он, да не гријешим ако кажем да све именице на *-анце*, *-енце*, *-ашце* могу имати у сингулару и краће и дуље облике...“. Дакле — употребљавају се напоредо. Међутим, ја бих рекао да краћи облици ових речи у промени немају више толико животне снаге да би се данас могли тако употребљавати с дужима који су још у Вуково доба били извојевали победу над њима. Истина, код писаца из западних крајева наше језичке територије могу се наћи примери као: не опраштајућ' ни *дјетешцу* — Рачки, [даривали] *дјетешцу* — Ф. Мажуранић, у тијелу народнога... *дјетешца* — А. Шеноа; два *буренца* пиве — И. Г. Ковачић, *буренца* два по два — Зб. за нар. жив. VII, 1902,58; би ли у *коританцу* — Козарац и сл. — али они постају све ређи и на тој страни.[1)]

Поменућу, више узгред, и неколико именица које су постале истим деминутивним наставцима али од друге основе, не од основе именица ср. рода. Три су се од њих, *беланце*, *жуманце* и *бренце*, помешале с деминутивним именицама с проширеним падежним наставцима у промени; тако су почеле и саме добијати такве наставке поред наставака без проширења, и то, као што смо видели (исп. напред за *беланце*), доста рано. Код Вука и Броз — Ивековића *жуманце* и *бренце* забележени су с двојаким облицима у ген. једн.: *жуманца* и *жуманцета*, *бренцета* и *бренца*, а *беланце* је без проширеног падежног наставка, као што је и код Л. Бакотића и у нашим правописима (дакле: *беланца*); међутим Ристић и Кангрга такав облик имају за *жуманце* (*жуманца*), а *беланце* је код њих само с наставком *-та* (*беланцета*). Ова се реч доста често јавља у оваквом облику зависних падежа; например: из шећера и *беланцета* — Св. Марковић, у *беланцету* — В. Пелагић, постаје од *беланцета*-месец — Звезда 1900, 187, слична *беланцету* — Ж. Јуришић, [пена] од 3 *беланцета* — К. П. Мицина, Кувар, 203, са већим *беланцетом* — В. Стајић, Раницу од посекотине треба премазати *беланцетом* од јајета — Политика, 11 мај 1952, 8, од 6 *беланцета* [ген. мн.] — Б.

[1)] У најновијој Граматици хрватскога или српског језика од И. Брабеца, М. Храста и Ср. Живковића, Загреб 1952, од *дјетенце* ген. једн. је само *дјетенцета*, од *телешце* само *телешцета* (стр. 54).

Нушић и др.[1] Код ових речи је могло доћи до тога на основу осећања деминутивности њихова значења — означавају мали „предмет", нешто што је ситно — тако да је то с наставком *-це* у облику било сасвим довољно да приме и новију промену правих деминутивних речи, које су везане за основне именице истога рода према којима су деминутивне. Друге три именице: *дланце*, *пређенце* (обе Вук наводи из Дубровника у значењу: Art Pflanze) и *останце*[2] („шиљак на колу воденичноме" — Вук) — не проширују падежне наставке, тј. мењају се као *срце* јер им је значење такве природе да не потсећа на деминуцију. За именицу *стрмашце* Вук, у Рјечнику, има ознаку да је деминутив, али је преводи са der Steibügel (Паде крвца коњу до *стрмашца*); док код Ристића и Кангрге она има и деминутивно значење: das Steigbügelchen, а промена јој је као код Вука.

На основу свега што је овде изнесено о деклинацији ових деминутивних именица може се у закључку рећи ово. Падежни наставци једнине проширени сугласником *-т* у промени деминутива на *-енце* и *-ешце* — дакле, тамо где су природно могли настати и где су и настали — већ су освојили право на општу књижевну употребу. Међутим, у промени деминутива других двеју група — на *-це* и *-ашце*[3] — такви се наставци појављују, углавном, само код екавских писаца. И нема никакве сумње да их они узимају из народног говорног језика, у коме су већ уопштени или се увелико уопштавају. Мислим да се ту огледа знатан утицај екавских говора старијег типа. Јер је у њима проширење падежних наставака сугласником *т* захватило, пуном снагом, неизведене именице средњега рода које значе какав предмет малих димензија; тако се, например, у неким ресавским говорима каже: из *окета*, по *челету*, до *увета*, испод *коленета*, до последњег *зрнета*, од *срцета* и сл. — да и не наглашавам

---

1) Само овакву промену у једнини она има у Граматици хрв. или срп. језика од И. Брабеца, М. Храста и Ср. Живковића (стр. 54).

2) В. Ђ. *Даничић*, Основе... (стр. 345).

3) Деминутивне именице на *-анце* су малобројне и оне би се могле прикључити онима на *-енце* јер су им по облику најближе.

нарочито да се деминутиви на *-це* употребљавају искључиво с тим проширењем. И промена *ӣерце—ӣерцеӣа* и *брдашце—брдашцеӣа* која се све више шири у суседним млађим говорима потиче, несумњиво, с те стране. Одатле се она пробија и у разговорни и писмени књижевни језик. То значи да се у њему употреба проширених падежних наставака код ових деминутива стално поткрепљује материјалом из народних говора, и тако јој се проширује обим.

Б. Милановић

О НЕКИМ СТРУЧНИМ НАЗИВИМА

— Наставак[1]) —

31. — *Прах, ӣрашак.* — За чврсте супстанце када су у врло ситном облику каже се да су у *ӣраху* (*ӣрах*, лат. *pulvis*, нем. *Pulver*, фр. *poudre*). Деминутив од ове речи је *ӣрашак*, и она је код нас добила специјално значење; чврсте супстанце у праху које имају нарочиту намену називају се *ӣрашкови*, напр. у медицини (3 прашка неког лека итд.) или у обичном животу прашак за печење, прашак за посипање итд. — Неки писци мешају ова два појма па употребљавају реч *ӣрашак* место *ӣрах*: гвожђе у прашку место гвожђе у праху, стуцати у прашак место стуцати у прах, кристалише у прашку, м. у праху, таложи се као прашак место као *ӣрах* итд. Каже се *цвеӣни ӣрах* (polen), а не цветни прашак.

32. — *Оглед, ӣокус, оӣиӣ.* — *Покус* је узето из чешког (pokus)[2]) или из руског (покус), а *оӣиӣ* је такође руска реч (опыт). Место обе ове речи најбоље је узимати нашу реч *оглед* (нем. Versuch, фр. essai), која је, поред међународног термина *експерименаӣ*, у експерименталним наукама најчешћа.

33. — *Принос, рандман.* — Код нас је одомаћен термин *ӣринос*, који означава оно што се француски каже rendement (нем. Ausbeute, енгл. yield, руски выход). Тако се напр. у хемији каже да је *ӣринос* добар када се при некој хемиској реакцији добива око 50—60% од теориске вредности, да је принос практично квантитативан када се добива преко 90% итд. Овај се термин употребљава и у индустрији. У нашем језику реч *ӣринос* значи оно што неко или нешто донесе

---

[1]) Н. Језик, III, 160 (1952).

[2]) Н. Језик II, 217 (1934); Т. Маретић, Језични савјетник.

(принесе): *дар, поклон*; *доходак*, напр., оно што невеста донесе при удаји, количина жита коју да̂ њива (принос од њиве = доходак), принос од жетве. Као што се види, стручни термин поклапа се са значењем народне речи, само што је ово значење проширено на приносе при хемиским реакцијама, при индустриском добивању, фабрикацији и сл. Отуда нам је непотребна француска реч *рандман*, која у француском има шире значење (код машина означава корисни ефекат), а још мање је погодан германизам *искоришћење* (Ausbeute), који се понегде чује.

34. — *Смеђ, мрк.* — Немачко *braun*, кад је у питању боја супстанце природног производа, природне или синтетичне боје, неки писци преводе са *смеђ*. Реч *смеђ* (као и: *црномањаст, црнпураст, тмаст, риђ, рус*) у народном језику једино се употребљавају за ознаку боје код људи: *смеђа* може бити коса (*бркови, науснице, лик*) или *очи*, а никако се не може рећи прах смеђе боје; при грејању супстанца се мења и постаје смеђа итд. У првом случају треба рећи прах је мрке боје, а у другом при грејању супстанца се мења и помрчи итд.

35. — *Стрићи, шишати.* — У народном језику значење ова два глагола је диференцирано. *Стрићи се* каже у првом реду за *овце* и *козе*, а врло ретко или *никако* за човека[1]; *шишати се* најчешће говори за човека. Неки писци употребљавају ову другу реч и за стоку па кажу *шишање* оваца место стрижење (стрижа) оваца. Овде је споредно што су се раније овце стригле само ножицама (маказама), а сада се погдегде стригу машином. Кад већ постоје овако јасно диференциране речи, њих треба тако задржати и као стручне термине, као што треба задржати диференцирана значења *облачити* и *обувати* (обути), иако се, бар по градовима, све више чује да се чарапе и ципеле *„облаче“*. И у једном и у

[1]) Понегде се каже: стрићи косу детету; калуђери су *потстризали* косу; жене су у Ц. Гори и Србији стригле косу из жалости за погинулим или умрлим братом, девером или другим истакнутим сродником. (... Па се снахи не дао *остријћи*: /жалије му снахин вјенац било/ него главу свог сина Андрије. Његош, Горски вијенац, стих 1298). — *Стрићи* још значи у пренесеном аначењу *сећи* (ветар, зима стриже; упореди: Ногом копа а ушима *стриже*).

другом случају врши се непотребно осиромашавање језика проширујући значење једне речи, а одбацујући добре народне речи са нијансираним и специфичним значењем.

36. — *Ускладиштење, складирати.* — Смештање (уношење, слагање, чување) у *стовариште* или *слагалиште*, *магазинирање* неки писци стручних књига назвали су, у новије време, *ускладиштење*.

У нашем језику народна реч *склад* значи међу између две њиве, узвишицу у њиви до које се оре и уопште мало узвишење (Морава се излила до склада, кућа уз склад). Вук наводи да *склад* (складња, кладња) значи још и крстина. Од ове речи изведене су: *складан*, уљудан (artig) и *складност*, *складноћа*, уљудност (Artigkeit), које се, према Вуку, говоре у Дубровнику. Реч *склад*, позајмљена из чешког, значи: слагање, сазвучје, акорд, хармонију; *бити у складу* значи слагати се, бити (стајати) у хармонији с нечим. Од ове речи направљени су придеви *складан* и *прикладан* и глагол *ускладити* („довести у склад“), даље сковане су речи *складати* (компоновати), *складба*, (композиција), *складитељ* (композитор), али се ове три речи не чују и не говоре у Београду; најзад, из чешког је узета реч *складиште*, која означава: *стовариште*, *слагалиште*, *сместиште*, *магазин*. Руска реч *склад* има два значења. Прво значи што и чешка реч *склад*, а затим што и чешка реч *складиште*, тј. стовариште, слагалиште, сместиште, магазин.

Реч *ускладиштење*, према значању које јој се придаје, стоји у вези с чешким речима (*склад, складиште*) или с руском речју (склад). Глагол *ускладиштити*, од кога је изведена именица, такође неки писци употребљавају иако је и он био непознат у нашем језику, а обе су ове речи (*ускладиштење*, *ускладити*) неуспеле и рђаве кованице у сваком погледу, а поред тога су и непотребне.

Направљена је и кованица *складирати* („готово сено складира се у затвореним просторијама“) вероватно према руском складироваться. Постоји још неколико речи сличне формације: *скрозирати*, *живцирати* (се), *лудирати се*, *скрахирати*. *Скрозирати* значи пробости, проћи кроз нешто с једног краја

на други[1], а при коцкању добро измешати карте („скрозирати карте“), нем. durchmischen; *живцирати* (се) је начињено према *нервирати* (се) (нерв = живац); *лудирати се* (од луд) значи правити се луд, лудовати; *скрахирати* (од нем. Krach = слом) значи сломити се, пропасти[2]. Ове четири речи ређе су чују и не спадају у књижевни језик, и све су оне као и *складирати* непотребне кованице с туђим наставком. — Сено се може денути, чувати, смештати; у војсци постоји израз *укамарити*, *укамаривати* (укамаривање). Ми за кошење, скупљање, чување и смештање сена имамо довољно народних израза тако да нам зато нису потребни *никакви* неологизми, а поготову кад нису добри.

37. — *Исклицавање кукуруза, вађење, отстрањивање клица* из кукуруза. — Кукурузно зрно, поред тога што служи за исхрану, употребљава се и као индустриска сировина за добивање скроба и тзв. *кукурузног уља*, а сваки од ових производа може се још и даље прерађивати (из скроба се добива глукоза, сируп и др., а тзв. кукурузно уље служи између осталога за добивање витамина). Кукурузно уље не добива се из кукуруза као таквог, већ из *кукурузних клица* које се одвајају и ваде на посебан начин. При преради кукуруза у скроб морају се претходно такође удаљити клице. То удаљавање клица назива се вађење или отстрањивање клица из кукуруза или *вађење* (отстрањивање) *кукурузне клице*. У новије време скован је за то термин *исклицавање кукуруза*.

Поред глагола *клијати* говори се у истом значењу *клицати* (клицам), који се налази код Вука и у другим речницима, и именице изведене од ових глагола: *клијање, клицање* (разликуј: клицати — кличем, кликнути, кликовати, клицање, кликовање и др.). Отуда и *исклицати*, *исклицавати* значи исто што и *исклијати, исклијавати*, па и *исклицавање* може једино значити што и *исклијавање*, а ни у ком случају не може имати значење вађење клица. Може бити да су се овде имале за углед немачке речи entkeimen (Entkeimung) која значи ницати, клијати, а и вадити, отстрањивати клице и,

---

[1]) Н. језик I, 93 (1933).

[2]) Наше рачи *крхати, скрхати* (се) значе, поред осталог, ломити, сломити (напр., врат).

најзад, (кад је реч о патогеним клицама) уништити, уништавати клице, *стерилизовати*. Немачки префикс *ent-* даје супротно значење основној речи. Речи с тим префиксом у научним и стручним терминима различно се преводе. Ево неколико примера: Entpolimerisation — деполимеризација, Entglasung (entglasen) — девитрификација, а направљена је и добра реч *растакљавање* (растаклити), entkohlen — декарбонизовати, елиминовати, угљеник, Enthaaren — скидање длаке (скидати длаку), entfärben — обезбојити итд. Сложени префикс *обез*— продуктиван је у нашем језику: *обесинити* (остати без сина), узети коме сина), *обеснажити, обеспорочити, обесправити, обесчастити, обезбедити, обезглавити, обезоружати, обезубити* (остати без зуба) итд. У Вукову Рј. има и *обезматичити* (кошница се обезматичила тј. изгубила матицу). Отуда су Ристић и Кангрга у свом Речнику, дајући значење за Entkeimung, направили и реч *обескличавање*, која је правилно изведена и у духу је нашега језика. Стога се поред термина: *вађење* (отстрањивање) *клице из кукуруза* може узети и назив *обескличавање кукуруза*, али никако *исклицавање кукуруза* јер то може да значи, као што је поменуто, једино *клијање, исклијавање, ницање, изницање кукуруза*.

38. — *Удео згомилавања, кондензациони део, специфични масени дефект.* — Атомске тежине елемената одређене експерименталним путем и атомске тежине израчунате на основу масе елементарних честица из којих су атоми елемената састављени не слажу се потпуно. Ово неслагање објашњава се огромном количином енергије која се ослобођава при постајању атома појединих елемената из елементарних честица, јер и енергија има, иако необично малу, извесну коначну масу или, како се још друкчије каже, та енергија постаје на рачун масе — маса се претвара у енергију. Разлика између две горе поменуте вредности назива се *масени дефект* или *дефект масе*. Практично се та разлика, масени дефект, лакше израчунава одузимајући од експериментално нађене атомске тежине атомску тежину заокругљену у целим бројевима („масени број“). Ако се та разлика подели атомском тежином заокругљеном у целим бројевима, тј. ако се сведе на јединицу (O = 16), онда се добива децималан разломак изражен

у десетохиљадитим деловима. Тако добивену вредност назвао је Астон (1927) packing fraction и увео је у науку као посебну и значајну величину. Немци су то превели са *Packungsanteil*, а Французи са: *coéficient de condensation* и *coéficient d'entassement*.

Наши аутори углавном су се угледали при грађењу термина на немачки назив (Packungsanteil). Бубановић[1] га је назвао *дио упаковања*, Подхорски[2] *удио слагања*, С. Ристић[3] *удео згомилавања*, а у преводу Њекрасовљеве хемије[4] употребљен је термин *ефект паковања*.

Енглески *to pack* значи, између осталога, *збити, сабити*, а *packing* — *збијање, сабијање, компресија*; *fraction* једино значи: део, разломак, *фракција* (при грађењу новог атома елементарне честице се тако и толико „збију", „сабију", да се један део масе претвори у енергију).

Удео у нашем језику значи део којим се у нечему учествује (ја ту немам дела ни удела), па се та реч не може узети место енглеске *fraction*; *згомилати* (згомилавање) значи скупити на гомилу, у гомилу, начинити гомилу. Термин *удео згомилавања* нема, дакле, везе с енглеским термином и ни једним својим делом не потсећа на оно што се њиме жели изразити. Колико је реч *згомилавање* далеко по свом значењу од енглеске речи (packing) јасно се види када се преведе на немачки (Anhäufen, Anhäufung) или на енглески (accumulation). Није бољи ни термин „удио слагања". Термин „дио упаковања" (део паковања) буквални је превод, али бар нечим потсећа на значење овог научног назива.

У науци се често, кад су у питању слични термини, употребљавају речи: *део*, *фракција*, *коефицијент*, *степен*, *ефекат*, *индекс*, *број*, *фактор*. Стога су и Французи узели реч *коефицијент*, а сам Астон у свом првом оригиналном раду (у коме је увео овај појам у науку, дао методе за његово одређивање, и указао на његов значај) употребљава поред *fraction* и реч *factor* у истом значењу. Само пак постајање атома из

[1]) Anorganska kemija I, 266 (1947), Zagreb.

[2]) *Ulih*, Kratak udžbenik Fizikalne kemije, 273 (1947), Zagreb.

[3]) *Егерт-Хок*, Уџбеник физичке хемије I, 213 (1947), Београд.

[4]) *Њекрасов*, Неорганска хемија, II, 1013 (1948), Београд.

елементарних честица слично је *кондензацији* у хемији, па се често тако и назива. Отуда је француски термин *„кондензациони коефицијент“* (део, фактор) потпуно исправан и бољи од њихова другог термина „коефицијент нагомилавања“. С друге стране, у науци се многе величине које се своде на јединицу означавају *специфичним* (специфична тежина, специфична топлота, специфични отпор...), па би стога био и потпуно коректан термин *сцецифични масени дефект* (специфични дефект масе). На основу изложеног у обзир, засада, долазе термини: *кондензациони део* (коефицијент, фракција, фактор), или *специфични масени дефект* (специфични дефект масе).

39. — *Одраз, рефлекс, рефлексија, одбијање.* — Реч *одраз* према Ак. Рј., налази се само у Немачко-хрватском рјечнику од Б. Шулека, који је објашњава са Reflexion, Zurückwerfung, за *одразити* и Ак. Рј. каже да је узета из црквено-словенског: *отразити*, с потврдом у Даничићеву рјечнику и са значењем *одбити*; Поповић (Р.) јој такође даје значење *одбити* (abschlagen den Feind); у значењу *одбити светлост* (reflektieren) налази се у Шулекову и Поповићеву речнику. Шулек је даље направио именице *одразитост* и *одразност* (Reflexionsvermögen) и глагол *одразивати*, и Поповић (Р.) *одражати, одражавати* (reflektieren, zurückwerfen, abschlagen). Према Маретићу (Језични савј.) *одраз* (Reflex) начињено је из рус. *отражение*; *одразити, одражавати* (reflektieren) из рус. *отразить, отразиться, отражать.* Међутим, чешки се каже *odraz, odraziti*, и највероватније је да су нам ове речи преко Шулека отуда дошле. Основно значење и руске и чешке речи је *одбити.*

Од Шулека наовамо загребачки писци употребљавају ове речи у науци: у физиологији *одраз* — (Reflex), у физици — *одраз, одразивање, одразни угао* (Reflexionswinkel). Београдски писци ове речи у науци уопште не употребљавају или их врло ретко употребљавају; у физиологији се говори једино о *рефлексу* (прид. *рефлексан*), а у физици — о *одбијању* (рефлексији) *светлости, углу одбијања, закону одбијања* итд.

Обе ове речи (*одраз, одразити* и од њих изведене) загребачки писци раније су употребљавали и у књижевности

и у новинама, а после I Светског рата и у најновије време оне се још више употребљавају и то не само од стране загребачких већ и од стране београдских писаца. Тако реч *одраз* врло често сретамо како у дневним листовима тако и у часописима у значењима: *рефлекс, отсјај, отсев, огледало, одблесак, одјек, слика, израз* итд.; и реч *одразити* (се) са значењем: *огледати се, испољавати се, доћи до изражаја, утицати, појавити се, показати се, бити израз, бити огледало, сликати* итд.

Неколико примера које ћемо навести и који су узети из новина без нарочитог одабирања показују обрнут случај — употребљене су речи место којих би многи, ако не и већина млађих писаца, ставили *одраз* или *одразити* (одражавати):

1) Претстављао ову огромну борбу као *огледало* још веће борбе..., 2) *одблесак* оног општег кретања ка независности..., 3) Те појаве нашле су свога *одјека* у јавности..., 4) Они су *рефлекс* одређене, недемократске..., 5) *слика* наше стварности..., 6) ...што се математички тачно *огледало* на врло ниској продуктивности рада..., 7) Стагнација..., која *се* нарочито јако почела да *манифестује*..., 8) Видно *се испољавају*..., 9) *рефлектоване* од живе садашњице... итд.

Ниједна од ових речи (*одраз, одразити, одражавати*...) није потребна у науци, а многи писци који воде рачуна о нијансама и преливима појединих речи и израза избегавају их и у књижевности и у новинарству.

— Наставиће се —

В. М. Мићовић

ИТАЛИЈАН — ТАЛИЈАН

У последње време срећемо у дневним листовима, у понекој књизи, па и на корицама уџбеника облике речи *Италијан* и *италијански.* Нарочито су те две речи поводом последњих догађаја у вези с Трстом често употребљаване, и то скоро увек у овом облику. Необавештен читалац помислиће да су ти облици једино правилни, а да су наши досадашњи облици ових речи: *Талијан* и *талијански* најзад замењени правилнијим облицима, који су ближи тим речима у самом талијанском језику. У сваком случају ће многи помислити да је створена нова у п о т р е б а уместо досадашње.

Ко, међутим, зна које услове употреба мора да испуни да би се сматрала као усвојена, знаће да није тако. Да би нова реч или нов облик старе речи стекао „право грађанства", мора њена употреба да буде о п ш т а и мора трајати д у ж е в р е м е н а. Речи *Италијан* и *италијански* не испуњавају ни један ни други услов.

Да су облици *Талијан* и *талијански* одавна у употреби имамо доказа у Вукову Рјечнику, у коме се наводе само та два облика. Пошто је Вук врло добро знао како и у ком крају народ употребљава неку реч, а код тих речи није забележио у ком их је крају чуо, значи да је употреба била општа. А да су те две речи задржале свој облик непрекидно до наших дана, види се из ових примера, узетих надохват.

Љуба Ненадовић у „Писмима из Немачке" пише: „Ако му приметим да у Ферари не живе Немци него Талијани..." А Љуби Ненадовићу не може се спорити знање српског језика.

Симо Матавуљ у „Биљешкама једног писца" каже: „... да ми је израдио мјесто учитеља талијанског језика": и на другом месту: „... тијем већма што су Талијани јавно одвраћали ћесара да не свраћа у Боку".

Јован Дучић пише: „талијански мистик".

У правопису проф. Белића (у речнику) наведене су само речи *Талијан* и *талијански*. У француско-српском речнику Н. Петровића, који је прерадио Богдан Поповић, француске речи *Italien* и *italien* преведене су са *Талијан* и *талијански*. Од осталих познатијих наших речника неки као што су Рјечник Броза и Ивековића и Рјечник ЈАк. имају *Италијан*, односно *Италијанац* и *италијански*, али се ове речи тамо упућују на *Талијан(-ац)* и *талијански*, из чега је јасно да се даје првенство овоме њихову облику. Ристић и Кангрга у своме Српскохрватско-немачком речнику дају само *Талијан* (*Талијанац*) и *талијански*.

У броју 1„ Сведочанства", на страни 10 имамо став М. Крлеже: „Држићев театар је помодна појава, као што је у умјетности све помодно, али без обзира на ту талијанску, плаутовску ренесасну маниру..."

Мирко Вујачић, у бр. 54 „Књижевних новина" пише: „На клинцу који једва вири из зида виси талијанска капа".

Ради боље провере данашње употребе питао сам данашње писце којима се не може спорити знање и лепо осећање нашег језика: како у њиховом крају народ каже, и сви су ми, чудећи се што сам им уопште поставио то питање, одговорили: „*Талијан* и *талијански*". Ти писци су: Б. Ћопић, Душан Костић, Гојко Бановић, Скендер Куленовић, Ерих Кош.

Дакле, облици *Талијан* и *талијански* су не само одавна у употреби него је та употреба и данас општа у целом нашем народу и код већине наших писаца. Необавештени само могу сматрати да су облици са *и* на почетку правилнији зато што се ове речи изводе од именице *Италија*. То управо уноси забуну међу необавештене читаоце, који и иначе имају сваког дана да се боре с језичким грешкама у појединим написима.

Ради обавештења оних који мисле да су ти нови облици правилнији зато што су ближи талијанским облицима тих речи, треба рећи неколико речи о томе како је наш народ примао и како и данас прима стране речи. Као што је свим суседним народима с којима одавно има додира дао имена не увек

с обзиром на то како та имена гласе у језицима тих народа, тако је и талијанској речи *Italiano* дао облик *Талијан*. Притом је поступио као што увек поступа: дао је речи облик који се лакше може изговорити. Самогласник *и* у почетку речи најслабији је самогласник; а како се акценат налази тек на трећем слогу од почетка, било је природно да се почетно *и* одбаци. Народ при изговору страних речи облик које оне имају у језику из кога их прима прилагођава природи свога језика, а не води много рачуна о њиховој етимологији.

Остаје још један аргуменат на који ће се, можда, позвати они који употребљавају облике *Италијан* и *италијански*: „Кад не ваљају речи *Италијан* и *италијански*, да ли је онда добар облик *Италија*?" Тачно је да и они који употребљавају правилне облике *талијански* и *Талијан*, кажу и пишу *Италија*, као што данас и цео народ каже, без обзира на то што у народним песмама имамо *Т̂алија*. За реч *Италија* не вреди разлог који је вредео за реч *Талијан*; у ње је акценат на п р в о м слогу, те се реч може изговорити без тешкоће, која је постојала код оне друге две речи. У језику, истина, влада логика, али не логика каква се обично разуме; језик има с в о ј у логику, много сложенију, у којој није од најмањег значаја питање лакшег изговора, које, бар у нашем језику, игра тако велику улогу.

Св. Предић

ИНСТРУМЕНТАЛ ИМЕНИЦА ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

Именице женског рода типа *кост* имају, као што је познато, у instr. sg. два облика у нашем књижевном језику. Један се завршава на -*ју* (*кошћу*), а други на -*и* (*кости.*) То исто стање, постојање обају облика, утврђује се и у нашем старом књижевном језику већ од XIV века[1], мада се само за први облик, онај на -*ју*, може рећи да је општесловенски, док овај други није потврђен ни у једном другом словенском језику, иако се за њ мисли да води порекло из праиндоевропског.

Али је за нас у овом тренутку важно какво је стање у данашњем нашем језику.

Наши граматичари — да узмем неколико најистакнутијих — слажу се у томе да оба облика имају право на живот у књижевном језику. Тако проф. Т. Маретић (Gramatika i stilistika, 144—145), на основу анализе ових облика у Вуковом језику, вели да се облик на -*ју* употребљава онда кад треба нарочито истаћи да је у питању инструментал; напротив, кад је из контекста јасно да је то инструментал, онда долази облик на -*и*, напр.: Да живе под српском *власти*. — Са *жалости* признаје, и сл.

Слично каже и проф. А. Белић (Граматика српскохрватског језика за други разред..., Београд 1932, 89). Он сматра да је облик на -(*ј*)*у* данас у књижевном језику обичан, а онај на -*и* ређи; тај последњи облик се употребљава махом иза којег другог имена или иза предлога.

---

[1]) Види Ђ. Даничића (Историја облика српскога или хрватскога језика Београд 1874, 40, 41), А. Вајана (La langue de Dominko Zlatarić II, Paris 1934, 14—15 и тамо наведену литературу).

Најзад, и проф. М. Стевановић (у својој новој Граматици српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд 1951, 167—168) сматра оба облика правилнима, напомињући да је облик на *-и* обичан тамо где цела реченична ситуација јасно показује да је у питању инструментал. Али он узима да је облик на *-ју* обавезан у случајевима могућне двосмислености, чак и тамо где испред инструментала стоји предлог (напр. *с љубављу, с чашћу* и сл. обичније него *с љубави* итд.).

Маретић истиче (l. c.) да су облици на *-и* код Даничића много ређи него код Вука, док их у језику народних песама има више неголи и код једног и код другог.

Да видимо овде како се ти облици употребљавају код наших новијих писаца. Ја на овоме месту износим резултате анализе језика неких од њих.

Прво узимам да прегледам примере без обзира на ситуацију у реченици.

Код двојице наших писаца — и то баш таквих који нарочито негују свој језик — на доста примера инструментала оваквих именица нашао сам *искључиво* облике на *-ју*: код Ј. Скерлића и А. Белића. Тако код Скерлића на око 500 страна текста налазим преко 80 примера са *-у*: *писменошћу, влашћу, љубављу, мишљу, речју* итд. и ниједан са *-и* (Историја нове српске књижевности, Београд 1921). Тако исто и код А. Белића на 150 страна књиге О језичкој природи и језичком развитку (пос. издање СКА CXXXIV) има 20 примера са *-ју*, а нема примера на *-и*: *целокупношћу, могућношћу, потпуношћу, речју* итд.

Па и код других неких писаца налазим искључиво примере са *-ју*, само, већ због природе самог текста, инструментал је уопште доста редак. Код Јанка Веселиновића имамо: *жалошћу, кошћу, сласћу, љубављу, речју* и др. (Целокупна дела, Српски писци, укупно 484 стр.); код Бранислава Нушића: *смрћу, благодарношћу, захвалношћу, мудрошћу, напашћу, влашћу* и др. (Одабрани листови, Ново поколење 1949, укупно стр. 212); код Његоша: *гордошћу, радошћу, злошћу, некршћу, унучађу* (Горски вијенац, Београд 1928); код С. М. Љубише: *мудрошћу, лудошћу, памећу, нарављу* и др. (Причања Вука

Дојчевића II, СКЗ бр. 81; укупно стр. 137); код Сима Матавуља: *лукавошћу, нежношћу, крвљу, љубављу, кћерју* (Bakonja fra-Brne..., Luča 1938; цело); код Ст. Сремца: *светлошћу, поузданошћу, спољашношћу* (Приповетке II, СКЗ XXXIV бр. 227; цело). Ни код ових писаца — бар у тексту који сам ја прегледао — нема примера за instr. с наставком *-и*.

Нешто је друкчија слика код Вељка Петровића, Лазе Лазаревића, Милутина Ускоковића, Ива Ћипика, Јована Дучића и Родољуба Чолаковића. Код њих преовлађује такође наставак *-ју*, али се срећу и примери са *-и*.

Код В. Петровића (Три приповетке, Београд 1922, цело) на 17 примера са *-ју* (*жалошћу, смрћу, љубављу, крвљу, зобљу, речју* итд.) налазимо 1 пример са *-и*: *ствари*.

Код Л. Лазаревића (Приповетке, СКЗ 53, цело) на 19 примера са *-ју* (*будућношћу* итд.) имамо 2 примера са *-и* (*кости, речи*).

Код М. Ускоковића (Дела, Народно дело, до 270 стр.) однос је 37 : 2 у корист облика на *-ју*.

Код И. Ћипика (Са острва, СКЗ XV, цело) имамо на 24 примера са *-ју* опет свега 2 примера са *-и*.

Код Р. Чолаковића (Записи из ослободилачког рата, Сарајево, 200 стр.) на 9 примера са *-ју* налазе се 2 примера са *-и*.

Код Ј. Дучића као да су примери са *-и* чешћи, на 39 примера са *-ју* забележио сам 5 примера са *-и* (а да то није било условљено песничким потребама; Сабрана дела II, III IV, V, Савр. југ. писци).

Што се тиче Иве Андрића, код њега сам на 360 страна анализираног текста (На Дрини ћуприја, Просвета) нашао само примере на *-ју*, њих 20: *радошћу, страшћу, помоћу, мишљу* итд. Али да истоме писцу није туђ ни облик на *-и*, показује пример *љубави* у једном другом његовом делу (Травн. хроника, стр. 115).

Код Ива Војновића (Дубровачка трилогија, СКЗ XXX бр. 198) налазимо сасвим друкчију ситуацију; код њега су нормални само облици на *-и*, а облике на *-ју* је унео, вероватно, поводећи се за употребом код других писаца. Тако код њега на 15 примера са *-и* налазимо само 3 примера са *-ју*.

Укратко речено, статистички посматрани, поменути наши писци дају овакву слику: instr. типа *кошћу* је правило или готово правило, а instr. типа *кости* изузетак или готово изузетак. Бар што се тиче ових писаца и бар што се тиче *статистичке* анализе.

Али се може показати да се облици на *-ју* употребљавају и онда кад испред именице стоје придеви и заменице или предлози. Уосталом, нигде се и не тврди да се и у тим случајевима не може употребљавати овај облик, већ само да је онда обичан и облик инструментала на *-и*.

Скерлић: Том својом слободом и *одрешитошћу* (434), Са себи својственом *страшћу* (286), Дође у сукоб с *влашћу* (204) итд.

Белић: Том се *речју*... упућује на временску везу (175), Да се она одреди каквом самосталном *речју* (26), Међу самосталном *речју* и другим речима (196), Оно што се подразумева под *речју* водница (184), Са свом *опрезношћу* (8).

Ј. Веселиновић: Спава девојче, успавано првом *љубављу* (383), Нема жалости над *жалошћу* мајчином (174), Чежња за слободом, за домовином..., за *слашћу*, за срећом (283), Ни кост с *кошћу* не би му остала! (327).

Б. Нушић: Неким танким гласом који само пред *влашћу* употребљава (136), У новинама се низала захвалност за *захвалношћу* (66), Цикну мајка престрављена том војничком *речју* (189), Људи то називају дечјом *наивношћу* (41), Умро сопственом *смрћу* (76).

Његош: Крв уждену пламеном *гордошћу* (43), Те си својом *злошћу* отровала (12), Ал' је ова слава одвојила / са простотом и са *веселошћу* (99).

С. М. Љубиша: Дворе што су људи... уздигли својом *мудрошћу* (47), Што је својом *злошћу* навео село на божју срџбу (81), Зла ти срећа... с том *памећу* (134).

Матавуљ: Дворио је стрица синовском *нежношћу* (182), Где га узеше на испит онако сељачком *лукавошћу* (185).

Сремац: Два прозора светљаху оном *светлошћу* (151), И *спољашношћу* својом умео придобити (125).

Исту такву употребу облика на *-ју* налазимо и код оних писаца који у принципу употребљавају оба облика.

Тако Вељко Петровић пише: Са *жалошћу* гледао је онај велики (71), С аристократском *резервисаношћу* опустили своје дуге, свилене уши (115), Викнуо је... гледајући с очинском *добродушношћу* (56).

Л. Лазаревић: Да оживи неизвесном *будућношћу* (247), Њене се очи засветлеше победоносном *простодушношћу* (131), Марија с неком *побожношћу* гледаше (58).

М. Ускоковић: Усамљен пред *огромношћу*... простора (70), Потреба за *интимношћу* (17), Кад сам се ја трзао пред *бизарношћу* будућности (211), Она је хтела својом *љубазношћу* да обрати пажњу на себе (72), Електричне сијалице... тињале ружичастом светлошћу (176).

И. Ћипико: Чисто га ишчекује са *слашћу* (75), Сјети се с *одвратношћу* (127), И занаша се његовом *младошћу* (95).

Р. Чолаковић: Ишао је са угашеном *свјетлошћу* (177), Владо Дедијер руководи том „штампарском" *дјелатношћу* (74), Не заноси се лако... ма да је сав набијен револуционарном *страшћу* (64).

Ј. Дучић: Обасјана зеленом *светлошћу* (V, 9), Са *пропашћу* царства морала је и она пропасти (V 154).

Иако нисам вршио исцрпну анализу, могу навести овакве примере и од разних других наших писаца:

Љ. Ненадовић: Дочекао је кнеза са искреном *љубављу* и *радошћу* (Цел. дела XIX, 1895, 16); Св. Ранковић: Она би... вођена својом плаховитом *нарављу* учинила какво зло. — Дође с добром *вешћу* (СКЗ XXXVII бр. 248, стр. 190,186); М. Шапчанин: Неколико дана бејах под *влашћу* тих... утисака (Цел. дела V, 119); К. Руварац; Много старо срце... млађаном *љубављу* бије (Списи I, 364); Л. Костић: А другог љутом *глађу* морити (Пера Сегединац 1882, 56); Л. Комарчић: Па викни, доле с *влашћу*, кмета нам дајте да се с њим... разрачунамо (Бездушн. I, 244); Б. Ћопић: Са *болешћу* се треба рвати (Приче за дјецу, Ново поколење 1949, 133); Ј. Ђоновић: Уздизање овог... борца за правду са ријетком *визионарношћу* и доживљајем (На Влтави, Цетиње 1948, 24).

Ја не велим, наравно, да се у оваквим везама не употребљава и облик на *-и*; али, као што се види, има довољно

примера и за употребу облика са *-ју*, а код писаца које сам специјално проучио — то је редовна појава.

Да се вратим сада оним писцима чију сам анализу извршио систематски. Има једна чињеница која све њих осим Војновића везује: код свих апстрактне именице на *-ост* имају у инструменталу *увек* само наставак *-ју*, никад *-и*. Сличан је случај и са именицама на *-(а)ст*, *-(е)ст* и уопште на *-ст* (исп. напр. код Његоша: *сласћу*, *власћу*, *некрсћу*, 1. с., 20,51). Само једно отступање забележио сам код Ј. Дучића, а и оно је свакако изазвано потребом да се избегне монотонија: Један својим разочарењем..., а други својом... *младошћу* и *обести* егоисте (V, 42).

Иначе — код оних писаца који знају поред наставка *-ју* и за наставак *-и* — овај потоњи се јавља баш у другим случајевима, то јест тамо где немамо посла са основама на *-ост* (*-аст*, *-ест*), него са каквим другим именицама ове врсте.

Тако се *-и* јавља, прво, иза лабијалног сугласника основе: Није био начисто са слободном *љубави* (Ускоковић, 32). — Она је очајном *љубави*... испунила све своје бесанице (Дучић V, 190).

Затим иза денталних сугласника којима претходи вокал: А силан брод са *чељади*... плови. — Рукује се са другом *чељади* (Ћипико, 93, 113). — Таман ја сјео да [са] својом *чељади* нешто мало поједем (Чолаковић, 58). — Невидљивом *нити* привезан за мене (Дучић II, 29).

Даље иза фрикативних сугласника и африката: Стеже ме за гушу и хоће да удави са неком *трулежи* (Ускоковић, 257). — Једном *речи* (Л. Лазаревић, 4). — С њином страшном *речи* наврх усне вреле (Дучић III, 40).

Најзад, иза сугл. *р*: Успео сам с једном колосалном *ствари* (Вељко Петровић, 36).

Ови примери инструментала су, истина, сви из случајева где именица стоји иза атрибута или иза предлога; али иначе — код основа на *-ст* — као што смо видели, ови исти писци употребљавају у оваквим истим ситуацијама обично наставак *-ју*.

Али чак и кад је инструментал усамљен, налазимо (бар код именица *љубав* и *крв*) у нашој књижевности облике на

-и (иако би ту логичнији били облици на *-ју*, из разлога који и истиче граматичка литература). Исп.:

Понесен *љубави* према роду људском (J. Илић, Цел. дела, 485). А ово се налази нарочито у народном говору. Тако Маретић (l. c.) из народних песама наводи: Ал' долама *крви* покапана, — Већ је пише *крви* од образа и сл. Исто то исп. код Шаулића (Тужбалице 1929, 86): Какви јади туна бјеху,/*крви* Тару замутише.

Али се и у овим случајевима налази и *-ју* и код оних писаца који употребљавају оба наставка. Тако код Вељка Петровића: Да неко с *љубављу* прати лет мога талента (53), Воли ме *крвљу* својом (50), Због чега су и храњени наизменце *зобљу* и кукурузом (100), Док су се они борили са животом и *смрћу* (71).

Код Лазе Лазаревића: Он се пријатељи са *смрћу* (39).

Код М. Ускоковића: Ти би се поносила... нашом *љубављу* (163), Неколико пута сам се успавао с *мишљу* да идем (109), Висиле крушке поцрвенеле и позлаћене *јесењу* (178), Ми смо се постепено мирили... са *лажју* (246).

Код Ћипика: И пренаша се *мишљу* код запуштена огњишта (7), Да све... једном *ријечју* изразе (20), Да нас бар тамо баци — суне му *памећу* (47).

Код Дучића: Французе сам волео увек свом *памећу* (V, 13), И оне су... умирале... заједничком *смрћу* (о. с., 54).

Исп. још неке ређе примере као: С *унучађу* ђедови играју (Његош, 99), Као мазга која се *нарављу* натури нешто на оца а нешто на матер (Љубиша, 108), Младолика, готово да је избарабариш са *кћерју* (Матавуљ, 173), итд.

Према томе би резултат ове анализе био овакав. Ако не узмемо у обзир језик И. Војновића, који претежно употребљава наставак *-и*, онда можемо рећи да многи наши познати писци употребљавају или искључиво наставак *-ју* или већином тај наставак, без обзира на синтаксичке прилике, што би се донекле разликовало од Вукове употребе а слагало више са Даничићевом (в. напред). Тамо где се јавља колебање између наставака *-ју* и *-и*, употреба једног или другог зависна је, бар данас, у извесној мери од тога

како је образована именичка основа. И тамо где се основа завршава суфиксом *-ост*, наставак *-ју* се чврсто одржава; напротив, код осталих основа налази се наставак *-и*, иако бар засад ни ту није искључиво он.

Да видимо сада какве су прилике у вези са овим наставцима у нашим народним говорима, тојест да покушамо, бар у кратким потезима — колико нам то допушта познати дијалекатски материјал — да објаснимо стање код писаца стањем у народним говорима. Истина, не мора се увек једно с другим поклапати; али се ипак понешто и из овога може закључити.

Колико се према познатоме материјалу може рећи, има три врсте наших говора у овоме погледу: једни употребљавају само *-ју* или какав други наставак који је *од њега* постао; други употребљавају само *-и* или наставак постао од њега; трећи употребљавају и једно и друго.

1) Само *-ју* се употребљава у Озринићима у Црној Гори: *смрћу, пеђу, сољу* итд. (Решетар, Der štok. Dial., 171).

У Војводини, у делу Славоније, у говорима неких далматинских острва и у јужној Истри данас се употребљава наставак (*-ј*)*ом*, чије јотовање указује несумњиво на то да је он дошао наместо старијег *-ју*: напр. *машћом* од *машћу* (никад *мастом*)[1].

Напоредо *-ју* и *-(ј)ом* имамо у посавском говору у Славонији: *зобљу=зобљом* итд. (Ившић, Rad JAk. 198, 10)[2].

2) Једино наставак *-и* се употребљава у мостарском икавском говору (М. Милас, Rad J. Ak. 153, 64), у далматинском икавском трпањском говору: *ствари, јубави* (исти, Rad JAk. 153, 73), у икавском буњевачком говору око Сења: *ноћи, крви, кости* итд. (Г. Томљеновић, Nast. vjesn. XIX, 487).

Што се тиче Дубровника, Будмани (Rad JAk. 65, 170) наводи за његов говор наставак *-и* и поред њега *-им*, постао

---

[1]) За Бачку и јужну Истру ослањам се на своје белешке; за Банат в. Б. Милетића (Год. Зад. С. и В. Стојановића VII, 25); за Славонију С. Ившића (Rad JAk. 168, стр. 136); за далм. острва М. Храста (Библ. ЈФ 8, 31; СД 36 X, 42—43).

[2]) „Gdjegdje“ у том говору и *костом, солом* итд., које је двосмислено.

од првога (*ствари = стварим*); али Решетар (о. с., 171) даје само овај други. Међутим код старих дубровачко-далматинских писаца (код Златарића, Гучетића, Рањине, Качића и др.) био је заиста у употреби и наставак *-и*[1].

3) Најзад, у неким говорима, нарочито у Црној Гори, Боки и у Херцеговини имамо напоредну употребу *-ју* и *-и*: у источној Црној Гори (М. Стевановић, ЈФ XIII, 65—66), у Црмници (Б. Милетић, СД Зб IX, 107), на Прчању у Боки (Решетар, l. c.), код јекаваца у источној Херцеговини (Д. Вушовић, СД Зб III, 37); у Пиви и Дробњаку су позната оба наставка, али је други много обичнији (Ј. Вуковић, ЈФ XVII, 58).

И у сарајевском говору (код икаваца и јекаваца) јавља се напоредо *крвју = крви*, само је облик на *-ју* можда обичнији (Ђ. Шурмин, Rad JAk. 121, 200).

Слично је у буњевачком говору у Лици, где се мешају три наставка: *-и* (које је најобичније), *-ју* и (од њега начињено) *(ј)ом* (М. Јапунчић, Nast. vjesn. XX, 271).

Иначе се још за неке говоре бележи *-ју* (или *-(ј)ом*), само није познато има ли и других облика у паралелној употреби: у неким крајевима у Славонији; на Косову; у Метохији; у северној Истри[2]).

Напротив, у неким босанским говорима (Вареш, Грачац код Раме) јавља се *-им*, које сведочи о старијем *-и* (Решетар, l. c.).

О другим говорима немам података.

Међутим је и оволико довољно да покаже приближно простирање ових наставака. И одатле се види да је наставак *-и* у живој употреби нарочито у Херцеговини и једном делу Приморја, па затим у неким крајевима Црне Горе и Босне. Међутим на великом пространству у Славонији и Војводини, па онда зацело и у деловима Србије (уколико се инструментал уопште употребљава) — једини наставак је данас *-ју* (*-(ј)ом*); а то важи и за чакавске говоре, бар икав-

---

[1]) В. о томе Даничића и Вајана, о. о. с. с.

[2]) Решетар, l. c.; Елезовић, Речн. кос.-мет. дијал. II, 572; Стевановић, Ђак. говор, пос. от. из СДЗб XI, 144; Рибарић, СДЗб. IX, 17.

ске чакавске говоре на далматинским острвима. Једина област са јаким мешањем наставака *-ју* и *-и* рекло би се да је Црна Гора, иако и у Црној Гори има говора који знају само за *-ју* (Озринићи).

Одавде би даље изгледало као да је наставак *-ју* распрострањенији од наставка *-и*, иако је и овај други познат и Вуку. С друге стране, претежна употреба наставка *-и* у instr. ових именица код И. Војновића сада се јасно показује као провинцијализам, који је другим нашим писцима непознат[1].

Али, наравно, као што граматичари и кажу, данас су оба облика књижевна, и онај са *-ју* и онај са *-и*. Као што смо из овог излагања видели, са њима у вези почиње се вршити један нарочити процес, који ће, како изгледа, довести до извесне нове њихове репартиције, сачувавши, можда, и даље у употреби и један и други облик.

Иван Поповић

[1]) Код Војновића (l. c.) налазимо, например, и такве дијалекатске облике као што је 3 pl. praes. *носу* м. *носе* и сл.

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *То је једна од битних карактеристика средњевековја.* — Било би боље да је писац у овој реченици место *средњевековје* употребио *средњи век.* Али то не значи да се од овог последњег назива не може направити сложена реч на начин како ју је направио дотични писац. Требало је само да тој речи дâ у свему исти облик какав би имала у народној употреби, и какав она у нашем језику мора имати. Писац зна да се овакве именице изводе наставком *-је*, али је требало још знати да у говорима који чине основицу нашег књижевног језика нема ни једног примера образовања ове врсте у коме би се *ј* од наставка *је* сачувало неизмењено иза уснених сугласника. У свим таквим случајевима вршио се гласовни процес који је у резултату место *ј* давао сугласник *љ*: *Полимље, Подунавље, Помòравље, зарукавље, зрневље, поднебље, славље* (од: Полим-је, Подунав-је, Поморав-је, зарукав-је, зрнев-је, подneб-је, слав-је). Према томе, и горња сложеница с наставком за уобличавање *-је* треба да гласи — *средњевековље.*

2. *Да ли се* е *може употребљавати као спојни вокал?* — У вези с обликом речи *средњевековље* намеће се још и питање спојног вокала сложенице иза меких сугласника уопште и посебно иза сугласника *њ*, одређеније — намеће се питање: да ли је спојни вокал у сложеницама направљеним од синтагме *средњи век* — *о* или *е*. Нас и иначе појединци често питају да ли треба говорити и писати: *средњовековни* или *средњевековни, средњошколски* и *средњошколац* или *средњешколски* и *средњешколац, предњонепчани* и *задњонепчани* или *предњенепчани* и *задњенепчани* итд. Ово питање намеће напоредна употреба ових и оваквих сложеница и с једним и с другим спојним вокалом. Зато је потребно дати објашњење

ове појаве и показати шта условљава могућност напоредне употребе оба вокала у овоме и у сличним случајевима. Вокал *е* (место *о*) иза умекшаних сугласника употребљава се у свим облицима речи у којима стоји вокал *о* кад се непосредно испред њега налазе тврди сугласници: *коњем*, *коњев*, *Коњевић* (ређе *Коњовић*), *Крњевић*, *Маљевић*. *маљем*, *маљеви*, *пањеви* (према: *вуком*, *вукови*, *Вуков*, *Вуковић* итд.). И без обзира на то да ли је веза вокала *о* са меким сугласником из времена у коме га је тај сугласник претварао у најсроднији вокал предњег реда, у *е*, или је каснијег датума — место *о* се у оваквоме положају, како се из горњих примера види, употребљава *е*, па је сасвим природно да се и као спојни вокал сложенице између њених делова употребљава *е* ако се основа првог дела те сложенице завршава неким умекшаним сугласником. Зато је сасвим разумљиво што се говори и пише: *средњевековни* и *средњевековље*, *средњешколски*, *средњенемачки* итд. Овај последњи придев у овоме облику налазимо и у Српскохрватско-немачком речнику Ристића и Кангрге. Штавише и код врло познатих језичких стручњака срећемо сложенице ове врсте са спојним вокалом *е* (*предњенепчани*, напр., и *задњенепчани*).

Ипак, ако узмемо категорију сложеница ове врсте постанка у целини, запазићемо да је спојни вокал *о* у њима много чешћи и иза умекшаних сугласника. Тако код Вука, у његову Рјечнику налазимо: *горњоземац*, *горњоземски*, *доњоземац*, *доњоземка*, *доњоземски*, *доњоселац*, *коњобарка*, *коњозобица*, *коњокрадица*, *коњомора*, *крајобер*, *крајобера*, *рђобитина* (у Цр. Г.); у Рј. Броза и Ивековића све ове речи у овоме облику, а осим њих са спојним вокалом *о* и сложенице: *горњокарловачки* и *горњолужички*; у Рј. ЈАк поред наведених и: *биљобер*, *доњокаменички*, *Доњокрајац* и *Доњокрајанин*, *Доњокрајка* и *Доњокрајкиња*, *Доњосељанин*, *Доњосељанка* и *Доњосеока*, *доњотрешњички*, и исти примери сложени са *горњо-*; затим: *коњодер*, *Коњодор* (село у Босни), *коњодржац*, *коњогриз*, *коњореп*, *коњотрка*, *коњотржац*. Ристић и Кангрга у своме Речнику имају већину од наведених сложеница, и све су оне код њих, са изузетком већ изузетог примера, са спојним вокалом *о*, а осим ових и: *биљождер* и *биљојед*, *доњова-*

рошанин, доњоварошки, доњовилични, доњовинички, доњоградски, доњолужички, доњонемачки, доњосйрайни, риђобрад, риђоглав, риђокос и *риђокоса, средњовековни, средњоевройски, средњошколац, средњошколски.*

У Рјечнику Југ. академије налазимо истина и: *Доњекрајац* с примером: Све Бајице с њима Доњекрајци (из Вукове збирке нар. песама) *Доњегорац* и *Доњеморачанин* с примером: И за њима Доњеморачани (из Огледала српског). Тамо се, зачудо, први пример упућује на сложеницу с првим делом *Доњо-*, а друга два се не упућују. Зачудо, кажем, јер се у народу, бар у крају из кога је песма с првим примером, говори и *Доњекрајци* и *Доњокрајци*, док је *Доњеморачанин* у народу много мање обично него *Доњоморачанин.* А можемо рећи да се, изузимајући примере речи сложених са *средњи, йредњи* и *задњи* — оне све данас и у разговорном и у књижевном језику употребљавају готово искључиво у облику са спојним вокалом *о.* Зато су наша досадашња правописна упутства као спојни вокал препоручивала само *о.* У правопису проф. А. Белића (издање од 1934 г.) налазимо: *средњовекован, средњошколац* и *средњошколски*; код проф. Д. Боранића у Правопису (од 1947) све три ове речи и *средњоевройски* такође само у овоме облику. А ни ове ни друге сличне речи ни у једном ни у другом правопису са спојним вокалом *е.* Тако и у Граматичкој терминологији израђеној од стручњака и издатој 1932 г. (у Београду): *йредњонейчани* и *задњонейчани* (а не *йредњенейчани* и *задњенейчани*). А као зоолошки термини употребљавају се: *доњоуснени* и *горњоуснени, доњовилични* и *горњовилични, доњочељусни* итд.

Међутим, сложенице у којима први део чине придеви: *средњи, йредњи* и *задњи* у разговорном језику су обичнији са спојним вокалом *е.* Нарочито су код писаца источног књижевног центра речи сложене с првим придевом у неупоредиво чешћој употреби: *средњеазиски, средњевековни, средњегрчки, средњеевройски, средњешколски* и *средњейехнички* налазимо код: А. Белића, Ј. Скерлића, Љ. Стојановића, Ст. Новаковића, Ст. Бошковића, Ј. Бошковића, Н. Петровића, Ј. Авакумовића, М. Кујунџића, Ј. Дучића, Ј. Радоњића, Ј. Цвијића, М. Вукићевића, Тих. Ђорђевића, Т. Радивојевића

и др. Проф. А. Белић и у лингвистичким делима својим употребљава термине *задњенепчани* и *предњенепчани* сугласници. Њих у облику са спојним вокалом *е* употребљавају и други писци. Према томе, нико нема права спорити књижевни карактер ове употребе, поготову када се зна да се, како смо горе рекли, у свим другим случајевима сем код сложеница — иза умекшаних сугласника место *о* употребљава вокал *е*. У сложицама ове врсте се, дакле, као спојни вокали могу употребљавати и *о* и *е*.

3. *Доста њих ће се сећати оног ониског Србина који је на тргу* најбесније *говорио масама.* — Суперлатив прилога *бесно* овде је употребљен у неправилном облику. Правилан тај облик гласи — *најбешње*. Језичко осећање писца је ту, значи, било непоуздано, а његово теориско знање недовољно. Наставком *-ји* гра́ди се компаратив придева (и прилога) додавањем тога наставка на њихову једносложну основу. То су, са изузетком неколико примера, једносложни придеви с дугим вокалом у основи или двосложни придеви чија се основа за грађење компаратива крњи одбацивањем крајњег слога од облика ном. једнине. А како се од осталих придева (и прилога) са два или више слогова компаратив гради наставком *-ији*, његовим додавањем на неокрњену основу, писац је и од *бесно* употребио суперлатив с наставком *-ије*. Он није знао, или је сметнуо с ума, да неколико придева, међу којима и: *бесан, тесан, горак* — компаратив граде наставком *-ји*, али не додавањем на окрњену већ на пуну основу (в. М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Београд 1951, тач. 135 д), и да њихови компаративи, према томе, гласе: *бешњи, тешњи, горчи*. Дакако, и једино правилан облик суперлатива прилога *бесно* је — *бешње*, а не *бесније*.

С.

4. *Судија је тако требало да поступи.* — О глаголу *требати*, односно о употреби његових личних и безличних облика писано је у неколико махова у овом часопису. Али, ево још једнога примера на који се треба укратко осврнути. Желећи да се што правилније изрази, писац ове реченице је, употребивши безлични овај облик, исти ставио на погрешно

место, иза субјекта. Истина је да има случајева када *требати* у безличној употреби не може да се стави на почетак, али овде није тај случај већ је његово место испред субјекта, дакле: *Требало је да судија тако поступи.* Ово је потпуно правилно и слаже се са нашим језичким осећањем, док оно прво, због неслагања са језичким осећањем, потсвесно води ка употреби личног облики: *Судија је тако требао да поступи,* што би, иако доста уобичајено, ипак било неправилно.

5. *Који се имао да привикава на ново.* — Енклитички облик помоћног глагола *је* испушта се када се нађе иза *се.* Уствари, овде се врши сажимање *се* и *је* у *се.* Али у нашем примеру, због употребе *да* са презентом, заменици *се* је место испред глагола, док глаголска енклитика *је* остаје на свом месту. Према томе, правилно је рећи: *Који је имао да се привикава на ново.* Међутим, да је место *да* са презентом употребљен инфинитив, *је* би дошло непосредно иза *се* и испало би. Тада би било правилно и: *Који се имао привикавати на ново.* Али је први облик реченице, са *да* и презентом, свакако више за препоруку.

6. *Од ... влаканаца који су распоређени у два супротна правца, затим од влаканаца који су управни на њих.* — Ван сумње је да овде није у питању случајна грешка, већ недовољно сигурно језичко осећање. Релативна заменица *који* слаже се са именицом на коју се односи у роду и у броју. Уз именицу *влаканце*, која је средњег рода, релативна заменица треба да је такође у ср. роду и у множини, пошто је и именица у множини, тј. у оба случаја: *од влаканаца која су распоређена...*

Ова погрешна употреба релативне заменице у м. роду, место у средњем, могла би се, можда, објаснити и подударањем наставка ген. мн. м. и ср. рода, што би, код несигурног језичког осећања, могло довести до тога да се ген. *влаканаца* осети као мушки род (као *трговаца, првенаца, резанаца* и сл.).

7. *Америчке трупе* [*ће*] *остати у Јапану док он буде спреман да се одупре агресији.* — Не би се могло рећи да је ово погрешно, али свакако није сасвим обично. Зависна временска реченица која почиње свезом *док* а показује тре-

нутак до којега се врши радња главне реченице обичнија је у негацији. А у зависности од тога да ли је таква реченица афирмативна или негативна има и врло танане разлике у значењу. У првом случају цела ова сложена реченица значи да ће боравак америчких трупа у Јапану трајати све до тренутка његове спремности да се одупре агресији, а у другом — да ће трајати све дотле док траје неспремност Јапана да се одупре агресији. Ово друго (*... док он не буде спреман...*) обичније је, бар у случајевима ове врсте.

8. *Тољага којом се побијају сви који неће...* — Овде (уколико није штампарска грешка: *побијају* м. *поубијају*) имамо погрешно употребљен учестало-трајни глагол *побијати* према свршеном *побити.* Међутим, док према свршеном глаголу *убити* имамо правилно начињен учестало-трајни *убијати* — према свршеном дистрибутивном *побити* (у значењу „убити, једног за другим, све оне који долазе у обзир“) не можемо начинити учестало-трајни *побијати*, већ од несвршеног *убијати* префиксом *по* градимо дистрибутивно-свршени глагол *поубијати*, који значи исто што и *побити.* Али ако *побити* значи и *побости,* тј. ако му префикс *по* не даје значење „извршења радње на свим одређеним објектима“, већ само значи извршити једну радњу, или побити цену нечега, онда се од њега, на исти начин као и од глагола *убити*, гради трајни (или учестали) глагол *побијати.* Како је значење глагола у горњој реченици у вези са убијањем, а не са побијањем, у њој је глагол *побијати* погрешно употребљен. Није јасно да ли је писац хтео да нагласи трајност радње или њену дистрибутивност. У првом случају требало је рећи *... којом се убијају...* а у другом: *... којом се поубијају...*

Св. М.

9. „*Коломаст*“. — Захваљујући извршеном преустројству нашег система производње, последње стране дневних листова све су пуније огласа у којима се нуде све нови производи који су се доскора тешко могли набавити. Поред понуде разних машина, мотора и других производа наше нове металне индустрије, последњих дана нуди се још један артикал који ће добродоћи сваком сопственику кола, од фијакера до сељачких волујских кола; нуди се — „*коломаст*”.

Само, хоће ли сваки сељак знати шта му се тим огласом нуди? Он за ту реч не зна, јер она не постоји у српском језику. Сељак одвајкада зна само за једну сличну реч — *коломаз*. И зашто онда произвођачи тога артикла исти не називају онако како га зове народ, и зашто га не употребљавају у облику у коме се налази и у нашим речницима.

Реч *коломаст* не само да не постоји у нашем језику него је и немогућа. Сложенице те врсте праве се тако да други, главни њихов део буде *само глаголски корен, а никад већ готова реч*. Реч може гласити *коломаз*, као што гласи и у Вукову Рјечнику и у живом народном говору, а не *коломаст*.

Можда не би било наодмет када би уредништва дневних листова завела језичку цензуру и за огласе, који свакога дана кипте погрешно написаним речима. Дужност одређених цензора била би да све грешке исправе пре објаве огласа, па би нас тако поштедели и од наказне речи *коломаст*.

Св. П.